

A magyar népi motívumokról

Szimbólum értékű népművészeti motívumok

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
2. Mi a népművészet?	4
2.1. A népművészet fogalma	4
2.2. A hagyomány és szokásrendszer	4
2.3. A népművészet mint folklórjelenség	5
3. Mi a jel és a szimbólum?	6
3.1. Általános jeltudomány	6
3.2. Etnozemiotika	6
3.3. Mi is a jel?	6
3.4. Jelképek a közösségekben	7
3.5. A szimbólumok eredete	7
3.6. A szimbólumkutatás időszaka	8
3.7. A jel, a szimbólum és a kép	8
4. A díszítmény kialakulása	9
4.1. Forma és díszítmény kapcsolata	9
4.2. Anyag, tartalom és funkció összefüggései a díszítőtechnikák alkalmazásával	10
4.3. A díszítmény	11
4.4. Kompozíció, szín és szimmetria	11
4.5. Mértani és szabadrajzú díszítmények	12
4.6. A népművészeti motívumok jelentéstípusairól	13

4.7. Absztrakt képek jelentése	13
4.8. A díszítés technikája, mint a motívumok gazdagságának meghatározója	14
5. Szimbólum értékű motívumaink történeti alakulása	15
5.1. Ősi motívumok	15
5.1.1. Ellentétpárok és a hozzájuk kapcsolódó jelképek	16
5.1.2. Mozgásjelek	20
5.1.3. A kereszt	21
5.2. A népvándorlás kora, a hunok	22
5.3. A honfoglalás kora, az Árpádkor hagyatéka	26
5.4. A honfoglalástól a hódoltságig	32
5.5. A hódoltság kora, az elkülönülés megindulása	34
5.6. A hódoltság utáni korszak	37
5.7. A 18-19. század	38
6. A népművészet kapcsolata az iparművészettel	41
6.1. A népművészet és az iparművészet összehasonlítása	41
6.2. Az iparművészet kialakulása	41
6.3. Az iparművészet jeles képviselői	42
6.4. A népművészet utóélete	43
6.5. Népi iparművészet	43
7. Befejezés (A népművészet ma)	44
Irodalomjegyzék	50
Képjegyzék	52
Képmelléklet	55

1. Bevezetés

A népművészet a magyar nép legsajátosabb alkotása. Magyarországon viszonylag későn, csak a 19. század második felében kezdett el a figyelem a népi díszítőművészetre irányulni. Hamarosan azonban felvetődött a kérdés: „Honnan származik és milyen eredetű ez a gazdag, díszes művészet?”¹. Ezt követően megalakult a néprajz, mint tudomány, melynek keretein belül számos tudós, művészettörténész kezdte meg kutatásait a népművészet műfajában. Ilyenek voltak: Huszka József, Bátky Zsigmond, Viski Károly, később pedig Hofer Tamás, Fél Edit, Kresz Mária és Lükő Gábor, hogy csak a legnépszerűbbeket említsem, valamint Hoppál Mihály, aki a szemiotika jeles képviselői közé tartozott. Én az ő példájukból merítve kezdtem el kutatásaim a magyar népművészet témakörében.

Elsőként a népművészet, valamint a jeltudomány fogalmának tisztázásával kezdtem.

A magyar népművészet díszítményvilága főként növényi ornamensekből áll, emellett ritkábban figurális - állat- és emberábrázolások is megjelennek. Dolgozatom célja e motívumok megjelenése, tematikus és kompozíciós sajátosságuk, kultúrtörténeti hátterük elemzése és feltárása, és főként egyes motívumok jelszerű értelmezése, mely közelebb visz a magyar népművészet megismeréséhez.

Munkám fő feladata e vizsgálatok leíró jellegű áttekintése, valamint annak kutatása, hogy miként működnek ezek az ősi motívumok mai világunkban, és hogy vajon mennyit vesztek jelentéstartalmukból az idők során.

2. Mi a népművészet?

2.1. A népművészet fogalma

Manapság egyre kevesebben vannak tisztában a népművészet fogalmával. Viski Károly¹ meghatározása szerint a nép tárgyi művészete az iparművészettel van szoros rokonságban. Népművészetnek nevezzük a tárgyakon jelentkező művészetet, avagy a nép díszítő művészetét. A nép alatt pedig a parasztságot, mint társadalmi osztályt értethetjük. A parasztság nap mint nap használatos eszközei mind díszítettek voltak, tárgyaikat azért díszítettek, hogy kifejezhessék önmagukat.

A népi díszítőművészet számos ágazatból, az ezekhez előállított anyagokból és különböző foglalkozások művelői által végzett munkából tevődik össze. Az alkotó lehet a nép maga, a nép számára dolgozó kisiparos, háziiparos, valamint része lehet olyan gyáripari termék, melyet a nép saját ízlése szerint alkalmaz.

Viski felfogása szerint a produktum akkor válik a nép anyagi, szellemi kincsévé, ha elfogadja, áthonosítja, közösségbe iktatja, hagyományként nemzedékről nemzedékre örökíti azt.

2.2. A hagyomány és szokásrendszer

A hagyomány különösen fontos szerepet játszik a népművészet alakításában, a közösség egész életrendjére kiterjed és az általa elfogadott normák összességét generációról generációra örökíti. Hagyománnyá csak az válhat, amit egy alakító folyamat eredményeként a közösség magáévá fogad.

Az, hogy egy hagyományt miként változtassanak meg, esetleg valami újat miként honosítsanak meg, az a közösség ízlésétől függ. Különböző vidékek népcsoportjainak más-más ízlése van, így ezek eltérően reagálnak formákra, díszítményre.

Minden iparágnak megvoltak a mesterségi hagyományai, melyek vidékenként változtak. A mestereknek saját stílusuk volt, egyedi stiláris, formai és díszítő elem-rendszerrel, melynek következtében többféle közösség ízlésének is megfelelték. Az egymás mellett élők hagyományai kölcsönösen hatottak egymás népművészetére. A helyi ízlés és a hagyomány tehát meghatározóivá váltak a helyi stílusnak.

¹ Viski Károly (1882-1945), néprajzkutató, muzeológus, egyetemi tanár

A hagyomány a népművészet minden ágára egyaránt hat időben és térben, nemenként és korosztályonként. A hódoltságot megelőzően csak lassan változott, majd azt követően felgyorsult, a 19. század kezdetétől még fokozódott, a kezdeti nagy egység regionális egységekre bomlott melyeken belül kisebb stílus egységek alakultak ki, ezeken belül pedig a helyi stílusok. A hagyomány tehát egy összetett, hosszú folyamat eredménye, állandó változás.

2.3. A népművészet, mint folklórjelenség

A népművészeti alkotásoknak használati és kommunikációs szerepük is van. Egyes tárgyak kiemelkednek a hétköznapi használat köréből, ezeket ünnepek során, rítusok keretében alkalmazzák, így közvetítve üzenetet a közösség felé. Ünnepekkor a tárgy üzenete egybeesik a zene, a tánc és a szöveg által közvetített üzenettel. Szimbolikus tartalmú díszítményei ezen üzenetek közlésében megerősítik a tárgyat.

3. Mi a jel és a szimbólum?

3.1. Általános jeltudomány

Az általános jeltudomány vagy szemiotika az ember és emberi közösségek jelközpontú létezését kutatja. A jeltudomány szerint a kultúra az ember által létre hozott és használt jelek összessége, vagyis egy meghatározott módon szervezett jelrendszer. Aszerint, hogy a kutatás mire összpontosít a jeltudomány területén belül beszélhetünk szemantikáról (a jelek jelentése és osztályozása), szintaktikáról (a jelek összetétele, szerveződése, a jelrendszerek kialakulása) és pragmatikáról (a jelek gyakorlati alkalmazása).

3.2. Etnozsemiotika (néprajzi jeltudomány)

E tudomány a népi kultúrák olyan jelenséget kutatja, melyek jelként működnek illetve azokra a jelekre összpontosít, amelyek a népi kultúra körébe eljutnak. Erre legalkalmasabb az archaikus népek, a népi-paraszti kultúrák térben és időben való, történeti és társadalmi változásainak kutatása.

A jelképek etnikus stílust hordoznak, mely által az összetartozás tudatát erősítik. A népművészet, a mesék, mítoszok és a nyelvi beszéd jelképei építik fel az etnikus közösség kultúráját. A jelképek – melyek kialakításában a közösségen belül mindenki részt vesz - vállalásával a közösséghez tartozást hangsúlyozzák, a hagyományokhoz való ragaszkodást nyilvánítják ki általuk.

3.3. Mi is a jel?

A jel fő funkciója a kommunikáció, célja, hogy informáljon valakit valamiről. Ez esetben meg kell különböztetni magát a jelet, azt a fogalmat vagy tárgyat, amelyre vonatkozik és a felhasználót, aki értelmezi. A jel lehet: ikon, melynél a jel és tárgya között valamely minőség azonos, ez lehet hasonlóság (pl. a cég-kancsón a mesterségre utaló szerszám), lehet index, melynél a jel és tárgya között valamilyen kapcsolat áll fenn, lehet ez logikai (pl. textileken a monogram) és lehet szimbólum.

Megjegyzem, hogy itt a vizuális jellegű közlések szempontjából kiemelt jelekre összpontosítok, szándékosan nem említve a jelek többi fajtáját (mint pl. kinezikus jelek, tárgyi szimbolizmusok kódja, az írott jelek stb). A népművészet vizsgálatakor a figyelmet nem az egyedi jelekre, hanem azok jelentéskapcsolataira kell fordítani, a kapcsolatok rendszere a meghatározó.

3.4. Jelképek a közösségekben

Minden nép rendelkezik egy közös vizuális nyelvezettel, amely olyan mint a beszélt nyelv, ugyanúgy használja és megérti azt. Érdekes dolog, hogy egymástól területileg távol eső kultúrákban megtalálhatóak ugyanazok, vagy nagyon hasonló motívumok. Míg más kultúrákat megkülönböztethetünk az alapján, hogy melyik jelnek van kitüntetett szerepe az információ közlésben és meddig alkalmazza azt. A jelképrendszer egy része folyamatosan újratermelődik, egyszerre történik a jelképköltés és a jelképteremtés folyamata. Különböző társadalmak a mai napig szimbólumok által kommunikálnak és ezáltal a jelkép vagy szimbólum többet jelent, mint maga a jel.

3.5. A szimbólumok eredete

A szimbólum esetében a jel és a tárgya között a viszony hozzárendelés jellegű, mely bizonyos közmegegyezésen, konvención alapul, hagyomány alapján jön létre. A szimbólum görög eredetű szó, jelentése: emlékeztető cserépdarab, melyet két ember azért őrzött magánál, hogy felismerje a másikat. A művészetben a szimbólum utal valamire, vagy pedig elrejt valamit, amit gondolati úton igyekszünk felfedni, feltárni. A szimbólum továbbá, mint minden jelkép helyettesít valamit, az ábrázolt tárgyak, állatok, virágok valamilyen elvont fogalom jelképei. Az egyszerű, alapszimbólumok a kultúra magját alkotják. Róheim Géza² értelmezése szerint a szimbólum az emberiség ősi ösztöneinek való megjelenítése, a szexuális vágyak, elfojtások jele a világ népeinél.

² 20. századi magyar néprajzkutató, az etnológia pszichoanalitikai irányzatának világhírű egyénisége

3.6. A szimbólumkutatás időszaka

A szimbólumkutatás időszaka a középkorban kezdődött meg. Az indító ok a látható és láthatatlan, a véges és végtelen kérdésének tisztázása volt. A középkori meghatározás szerint a szimbólum ugyanannak az erőnek különböző formában történő megjelenítése volt. Az első jelképmagyarázó szótár feltehetően a 2.-3. században keletkezett az alexandriai iskola körében. Ezt követően a néprajz fedezte fel újra a jelképek viselkedésirányító szerepét. Megállapította, hogy a szimbólumok más jelképekhez való kapcsolatukban, a rendszer más elemeivel való kölcsönhatásukban nyerik el jelentésüket. A néprajz jeles képviselője volt Huszka József ³, aki szerint az ornamentika a nemzeti jelleg megnyilvánulásának a nyelve, ahol a törzsi elemekhez idegen eredetű ornamensek alkalmazkodnak. Ezt a gondolatot kiegészítve: egy befogadó népi kultúra általi rokon, vagy akár idegen jelek adaptációjáról van szó.

3.7. A jel, a szimbólum és a kép

Míg a jel ráutal valamire, a szimbólum képviseli azt a valamit. A kép utal a megmutatkozóra és egyben képviseli is azt. A képek valóságos tárgyakat személyesítenek meg, de nem a puszta ábrázolásra törekednek, hanem a tárgy által ábrázolt valamely eszme kifejezésére. (A középkorban a bölcsességet pl. nőalakkal, a bátorságot oroszlánnal idézték fel.) A szimbólum nem feltétlen képszerűen jelenik meg, viszont tisztában kell lennünk a jelentésével ahhoz, hogy értsük mire utal, ami általában az ábrázolása kontextusából derül ki. Így hathatnak az absztrakt alakok is megfelelő kontextusban szimbólumokként.

³ Huszka József (1854-1934), tanár, néprajzkutató, művészettörténész

4. A díszítmény kialakulása

A díszes tárgyak mindig is hű kifejezői voltak az ember társadalomban elfoglalt helyének. A csecsemőt védték a bölcsőjére helyezett díszítmények, majd miután felserdült a társadalom egyre értékesebb emberévé vált, ruhája is egyre díszesebb lett. Díszes ajándéktárgyak szentesítették a házasságkötés során kialakult új társadalmi kapcsolatokat is. Illetve a temetőben felállított fejfa is díszesre volt kifaragva, mely árulkodott a halott tulajdonságairól. Mindezek kialakulásában fontos szerepet játszott a forma, az ornamentum, a kompozíció, a szín-és díszítőtechnika, ezért dolgozatomban ezekről is szót ejtenék.

4.1. Forma és díszítmény kapcsolata

A népi tárgyak esetében a művészi munka mindig kettős folyamat; a forma létrehozása és a díszítmény kialakítása.

Sokszor már maga a forma árulkodó, szimbolikus jelentéssel bír. Ilyenek az emberfejesre formált kapubálványok, a fejfa ember alakja stb. Több esetben a mángorló csecsemőhelyettesítő funkcióval bírt, míg a löporszarut a lábát szétvető nőhöz hasonlították. A vízmerítőkanalat vízimadár alakúra formázták, hiszen a finnugor népeknél a víz és a madár fogalma összekapcsolódott, és általános volt a húros hangszerek kecske – és kosfejben való végződése is. A cserépedény is emberi tulajdonságokkal bír, van szája, füle, nyaka, hasa, de ebbe a kategóriába tartoznak a népi kerámiák medve-vagy bárányalakú dohánytartói, ember alakú butellái és kancsói. *(Melléklet: 1. ábra)*

A forma létre jöhet egyszerre, vagy szerkezetében, mely a díszítmény elhelyezése szempontjából döntő jelentőségű. (Pl. a bútoroknál a falécek irányait követve alakulnak ki a díszítmények, a viseletben a díszítések a szabásvonalakat kísérik.)

A népművészeti tárgyak kialakítása során az elsődleges szempont a gazdaságosság, használhatóság kivéve néhány tipikus ajándéktárgyat (pl. jegyajándékok, mángorlók amelyek törekeny puhafából készültek gazdag díszítéssel).

Vannak ugyan tárgyak, melyek díszítés nélkül is mutatósak, de általában az ékítmény ruházza fel esztétikummal és jelentéssel a tárgyat, a dísz által a tárgy rituálisan átalakul. Olyan esetekben, mikor a forma csupán másodlagos szerepet kap és csak funkciót tölt be (pl. a terítők, függönyök, kötények esetében) az esztétikai szerep teljes egészében a díszítményé.

Amikor a forma és a díszítmény a közösség által elismertté válik és a gyakorlatban is alkalmazásba kerül, hagyományossá válik, vagyis „tipikus” tárgy lesz. A népnek dolgozó mesterek ilyen tipikus tárgyakat készítettek a piac számára, melyek a helyi művészi igény szerint alakultak ki. Léteznek olyan tárgyak is melyek valamilyen különleges alkalomra, vagy valakinek a kívánságára születhettek, vagyis „egyediek” (Pl. pásztorfaragás egyetlen példányban elkészült tárgyai). A magyar népművészetben jelentős számú egyedi alkotást tartanak számon.

4.2. Anyag, tartalom és funkció összefüggései a díszítőtechnikák alkalmazásával

Mint már említettem, a népi tárgyformálás során a funkció az elsődleges szempont, ennek értelmében a díszítettség, cifrázás⁴ sohasem mehetett a funkció rovására. Ezért a tárgy anyagától függően sokféle díszítő eljárást alkalmaztak, melyeket két nagy csoportba sorolhatunk: a *síkdíszítés és plasztikus díszítés*.

A faragók és asztalosok eljárásai voltak: a *karcolás*, a *vésés*, *rovás*, *ékválás*, a *pirográfia* és a *berakás*. Fazekasok alkalmazták a következő eljárásokat: *metélés*, *írókázás*, *fényesítés*, *festés*. A textil-és bőrhalmik díszítése a szövés, hímzés, rátét stb. Ezek mind síkdíszítő eljárások.

A magyar népművészetben a *plasztikus díszítési eljárások* kisebb szerepet kaptak, mint a síkdíszítés. Plasztikai eljárásnak tekinthetjük a pásztorfaragók ember és állatfiguráit, növényi elemeit kisebb használati tárgyakon, dobozokon, sótartók fedelén, csanakfüleken, botvégeken, továbbá az ember és állat alakú butykosokat, kopja-és fejfákat, vas házoromdíszeket stb.

Az anyag tehát meghatározza a díszítő technikát, a díszítő technika pedig a díszítmény jellegét. A díszítésmód anyaghoz való kötöttsége az idők során fellazult és a kezdetben egy bizonyos anyagra kidolgozott technika később más anyagra is rátevéődhetett.

⁴ A cifra arab eredetű szó, számjegyet, elsősorban nullát jelentett. Mivel különféle mesterségekben a nullát jelző kört gyakran díszítőelemként használták, a cifráz igének 'díszít' értelme lett, s a cifra melléknévként 'díszest' kezdett jelenteni.

4.3. A díszítmény

Az ember által a természetből kiemelt bármilyen anyag hordozhat díszítményt. Az anyag tulajdonságai, mint már említettem befolyásolják a díszítmény jellegét. A jó minőségű anyagot esetenként nem is, míg a rossz minőségűt gyakran hibáinak elleplezése céljából díszítették vagy, hogy motívumai jelentésének segítségével erősítse, védje a tárgyat.

A díszítmény szerkezetileg elemekből, motívumokból és kompozíciókból áll. A díszítés alapformáit minden ember másképpen rakja össze. A legkisebb felismerhető elem a *mintaelem* (pl. az ábrázolt virág szára vagy levele). A *motívum* önálló egység (pl. egy virág levelestül, szárustul, vagy éppen egy virágcsokor). A *kompozíció*t egy, vagy két motívum összekapcsolása adja. A tárgy egy egységnyi részén elhelyezkedő díszítmény pedig a *minta*. A magyar díszítés három fő alkotója a virág, a levél és a szár. A virág és a szár a díszítés alapformái, melyet a levél tesz változatossá. A szár önállóan nem, mindig csak a másik kettő társaságában jelentkezik. A *virág*ot pedig általában stilizálva, leegyszerűsítve ábrázolják, ritkán találkozunk csak a természetű megjelenítésével.

A díszítmények egy része gyakorlati rendeltetésű, olykor tulajdonjelként szolgál, míg máskor óvó-gonoszelhárító vagy mágikus-vallásos funkciót tölt be. A racionális gondolkodás elterjedésével azonban e szerepüket a tárgyak fokozatosan elveszítették, a tartalom és funkció egységéből (ami az esztétikum lényegét képezi) a díszítőelem veszi át a központi szerepet, de már csökkent jelentéstartalommal. Ezt a folyamatot véljük felfedezni napjaink „vásári” népi iparművészeti tárgyain.

4.4. Kompozíció, szín és szimmetria

A díszítmény kialakításához elengedhetetlen a motívumok egymáshoz való viszonyának elrendezése egy-egy felületen. A kompozícióban a színeknek is meg van a jelentőségük, több színt csak ott alkalmaznak ahol a díszítmény értelme azt megkívánja. A kompozíciót és a színhasználatot meghatározza a közösség és az alkotó egyén művészi látásmódja, de koronként és műfajonként is változik. A magyar népművészetben a sárga szín a halált és a betegségeket jelezte. A piros a vér, ezáltal az élet, továbbá a szerelem színe, s általában bajelhárítóként ismert, mivel a nap és tűz fogalmához társul. A zöld a sarjadó vetés, az élet kezdetének és a reménységnek a színe. A kék ritkán jelenik csak meg népi hagyományunkban, feltehetően az ég és a végtelenség színe lehetett. A piros,

piros-kék és piros-fekete mindvégig a legáltalánosabb színhasználat maradt népművészetünkben. A színeknek különösen a viseletben volt meg a jelentőségük. A fiatalok világos, élénk, meleg színű, gazdagan díszített, a középkorúak már tompább, hidegebb színű, az idősebbek pedig sötétebb, egyszínű ruházatot viseltek.

A szimmetria a szerkesztés meghatározó módja, a részek és az egész egymáshoz viszonyított helyzete. A magyar népművészet díszítményei általában szimmetrikusan, szabályosan helyezkednek el. Az aszimmetrikus minták is inkább a szabadrajzú motívumok közt jelennek meg. A magyar népművészetben az aszimmetrikus motívumokat a kompozícióban szimmetrikus rendbe szervezik ismétlés, tükrözés révén.

4.5. Mértani és szabadrajzú díszítmények

Alaktanilag megkülönböztetünk mértani, szabadrajzú és vegyes díszítményeket. *(Melléklet: 2. ábra)*

A mértani díszítmény nagymértékű elvonatkoztatás eredményeként jön létre, egyenes vonalakból vagy szabályos körívekből épül fel. A délebről eredő színes hímzéseken előfordul a madaras, fás, lépcsőzetes, rozettás, csillagos mértani motívum. Néhány bronzkori minta is megjelenik a magyar ornamentikában, ilyen az egyenes vízszintes, függőleges vagy dőlt vonal, a kereszt, az ék, halszáлка, farkasfog, hullámvonal, spirál, nyolcas, S alak, különböző hurkolások, és egy sereg síkidom, pl. a kör, továbbá a létra, sakktábla, rozetta, rombuszok és csillagok. Ezen minták elemeinek a különféle helyzetei, méretei, arányai adják a ki különböző motívumokat.

A szabadrajzú ornamensek különböző módon lehetnek stilizáltak, a magyarság kedvenc motívumai inkább növények, úgy, mint a palmetta, levél, virág (körvirág, szegfű, tulipán vagy liliom stb.) kedvelt kompozíciók a virágtő, a virágcsokor, a virágkoszorú és a füzér.

A megjelenített állatok közt leggyakoribb a madár, esetleg páva, galamb, kakas, pelikán, szarvas, kígyó, béka, és ritkán képzeletbeli vagy egzotikus állatok, mint az elefánt, a teve, oroszlán griff stb.

Mindezen motívumok különböző korokban való megjelenését, illetve fejlődésének részletezését a következő fejezetben fejtem ki részletesebben.

4.6. A népművészeti motívumok jelentéstípusairól

A népművészetben a motívumok és azok kompozíciója jeleket alkotnak, melyeket egy-egy közösség jelentéstartalommal tölt meg és jelképekkel kapcsol össze. A motívum a folklór alkotások legkisebb tartalmi egysége, amely a népzeneben egy-egy visszatérő frázist, a néptáncban egy-egy mozdulatcsoportot, a népművészetben pedig egy-egy témabeli egységet jelent. A népművészet nagy mértékben variálja az egyes tárgyakon felhasznált díszítő elemeket, a változtatás során azonban fontos, hogy egyes motívumok mindig ugyanarra a helyre kerüljenek.

A díszítőminták összetevői jelentés szerint 3 nagy csoportra oszthatók: *elvont, érzékletes és jelképes* díszítmények. Elvontak az anyagok és technikák kapcsolatából létrejövő, erős sematizáláson átment díszítmények mértani és szabadrajzú formákon. Az érzékletes díszítmények témájukat meríthetik a természetből, (égitest ábrázolások, növények, állat-és emberábrázolások) vagy vehetik a társadalmi élet jeleneit (körtánc minták), de megjeleníthetnek emberi alkotásokat is. Jelképes díszítmények lehetnek mitológiai motívumok (napábrázolás, mint az élet-és az évszakok váltakozásának jelképe), népi díszítőművészeti szimbólumok (életfa-az örök ifjúság és élet jelképe) és vallási jelképek (kereszt, tudás fája, vallásos jelenetek). A legváltozatosabb az emblémaszerű, címertani jelképes díszítmények kategóriája (céhjelvények, állatjegyek, rováskok, feliratok stb.).

4.7. Absztrakt képek jelentése

A néprajzi szakirodalom az absztrakt díszítő formákat sematikus ikonikus jeleknek tekinti, amelyeket csupán kapcsolatba hoznak valamely vizuálisan érzékelhető tárggyal alaki jegyei, formája, szerkezete kapcsán. Ezt a mintanévadást különösen a gyimesi és moldvai csángók esetében lehet jól megfigyelni. (*Melléklet: 3. ábra*)

A mintanevek nagy része valamilyen metaforikus megnevezés, ahol ugyanaz a forma többféle nevet is kaphat. A legnagyobb arányban főként állatok, vagy azok testrészeinek elnevezése szerepel. Emellett előfordulnak növényi és szerkezeti elemek, melyeket állatnevekkel illetnek. A kezdetleges kultúrájú népek ornamentikájukat szívesen vonatkoztatták állatokra, vagy azok testrészeire, nyomaira, továbbá utaltak a

prémvadászat (nyúlfüles, medvenyom, rókakönyöke, kékróka melle stb.) és a halászat fontosságára (menyhal, kárász nyelve, csuka állkapcsa), ezenkívül a vadászott madarakra (fajdkakas, vadlúd, vadkacsa) illetve húsukért vadászott emlősökre (jávorszarvas, rénszarvas). Az állattematika fontossága fokozottan csökken az újabb műfajokon, mint a szőtt, csomózott szőnyeg és a hímzés.

4.8. A díszítés technikája, mint a motívumok gazdagságának meghatározója

A moldvai csángók esetében a technikai gazdagság egyszerűbb formakincset eredményez, náluk alig különböztethető meg egymástól a minta és az öltéstechnika. Minden technikához speciális minta tartozik, amely azonban kevés formát ad ki.

Más tájakon kevesebb technikával pl. keresztszemmel többféle mintát tudtak kivarni, vagyis a technika változása a mintakincs változásához vezetett. Gyimesben pl. kezdetben geometrikus, elvont mustrákat, majd a szabadrajzú öltéstechnikának köszönhetően később naturalisztikus virágmintákat esetleg szarvast és madarakat hímeztek. (*Melléklet: 4. ábra*)

Összegezve tehát a máig fennmaradt ornamensek motívumainak, kompozícióinak, időbeli változásainak azonosításához és megértéséhez a kultúra egészére vonatkozó ismeretekre van szükség. A díszítmény a népművészeti tárgyak egyetlen összetevője, melynek bármely eleme jelentést hordozhat. A szimbolikus jelentések különböző anyagi és funkcionális kapcsolatok révén keletkeznek, spontánul törnek fel a tudat mélyéről.

5. Szimbólum értékű motívumainak történeti alakulása

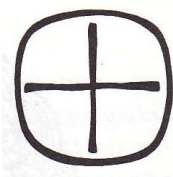
A népművészet a többi művészethez hasonlóan egy történeti folyamatosság révén alakult, melyet más társadalmi rétegek és más-más közösségek befolyásoltak. A népművészet kezdetét a középkortól számítjuk, végét pedig a parasztság társadalmi osztályának megszűnése jelenti. Minél jobban távolodunk az időben annál inkább nagyobb szerepük volt a jeleknek a népművészetben. Az ősi elemek évszázadokon keresztül, többnyire jelképpé leegyszerűsödve őrződtek meg, a történeti stílus egyes elemeit a közösség beolvasztotta saját kultúrájába, esetleg átalakította azokat. A jelek nemzedékeken át öröklődtek. Habár jelentésük az idővel változott, a rendszer végül mégiscsak fennmaradt a néppel együtt mivel a kultúra elemei mindig egymással összekapcsolva léteztek s ezáltal segítették egymás fennmaradását. Az ornamentikának etnikus, társadalmi és egyéni jelentéseket tulajdonítanak. A díszítőmotívumok készlete, kompozíciója és színvilága aszerint változott, kinek a számára készült a tárgy.

A magyar népművészet kutatás a tárgyakat és ornamenseiket a régi, az új és a legújabb stílushoz sorolja. A régi stílus a 17-18. századból fennmaradt emléanyagot határolja el a 18-19. század fordulóján megjelenő új stílustól. A legújabb stílus, a 20. század a népművészet elhalását, esetleg polgári elemekkel való kibővülését eredményezte.

5.1. Ősi motívumok

Már a korai sziklarajzokból is következtetni lehetett egy-egy ábrázolt szimbólum jelentésére, a paleolitikum embere már képes volt az őt körülvevő világ jeleit szimbólummá alakítani. Gyakran jelenített meg ellentéteket, úgy, mint nő és férfi, hideg-meleg, ég-föld, tűz- és víz stb. Emellett ábrázolta a nap és évszakok váltakozásait.

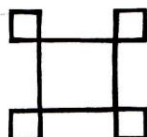
5.1.1. Ellentétpárok és a hozzájuk kapcsolódó jelképek

1. ábra: A Föld ősi kínai jelképe

Föld és Ég

A *Föld* jelképes értelemben az *Ég* ellentét párja. Legegyszerűbb ábrázolása a körbe írt kereszt, mely a négy világtájt, a föld középpontját és a négy évszakra oszló évet jelezte. A négyszög, vagy négyzet a kör ellentétpárjaként ugyan, de szintén szolgált a föld ábrázolására, s így vált az állandóság, időtlenség, mozdulatlanság és szilárdság jelképévé.

2. ábra: A föld ábrázolására szolgáló négyzetábrák

Már a paleolitikumban ábrázolták a *háló* mintáját, mely jó értelemben a civilizált, rendezett világ és a megművelt föld jelképe.

Rossz értelemben a bezártságé, kötöttségé, börtöné, hiedelmekben az alvilágé és a halálé. A virágtartó edény földjét rácsos díszítéssel jelölték a 3. ábrán jelölt soproni lepedővégről származó mintán is.

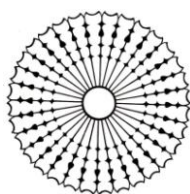

3. ábra: A háló mintája mosósulykon és lepedővégen

4. ábra: ősi nankerék-ábrázolások

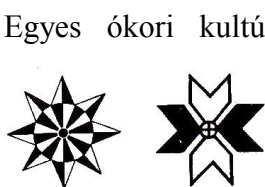
Az időszámítás legfőbb kulcsa az *Ég* fogalmához kapcsolódó *Nap*, melynek szimbolikája igen gazdag, összetett és ellentmondásos. A *Nap* fogalmi köréhez társul egy szintén ősi, egyetemes, kozmikus jelkép, a *kerék*, az örök körforgás, az újrakezdés, megújulás szimbóluma.

5. ábra: Kalotaszegi házoromdíszek

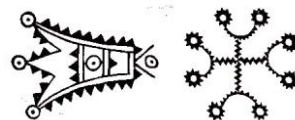
A *napszimbólumok* magyar népművészeti példái közé tartozik az *örvény*, a *spirál*, a *svasztika* és *rozetta*, szintén az örök körforgás ősi jelképei. E motívumok magyar népi elnevezései: forgó rózsza, tekergő levél, forgó vitorlászkerék, forgó körvirág, forgó körscsillag, tekerőlevél stb. (Melléklet: 5. ábra)

Minél korábbi egy ilyen jel annál egyszerűbben van ábrázolva. Az örvényt egy középpontban találkozó vonalak alkotják, mintája így szemünket a középpont felé vezeti. A svasztika egyetemes alapszimbólum, mely szintén a nap-kerék (körbe írt kereszt) szimbólumából származhat. Az idő örök körforgását jelzi, négy szára a négy égtájnak felel meg, melyek a világegyetem hajtóerőit jelképezik. Antik mintára kerékjelképpel, örvénnyel és főként rozettával helyettesíthető a *rózsa*. Melyet aztán a gótika és a reneszánsz gyakran ábrázol, a középkori világi művészetben pedig a szerelem jelképévé vált. A népi szimbolikában is főként a szerelem és a szépség virága. Mivel a napkultusznak a parasztságnál sehol nincs nyoma, így ezek a motívumok a velük megjelölt tárgyak megóvására, személyekhez kötődő helyek, eszközök megszentelésére szolgálhattak.

7. ábra: Csillagábrák
18. sz.-i
templommennyezetéről
és csángó férfi ingről

Egyes ókori kultúrákban a *csillagos* ég a túlvilág, a *csillagképek* az istenek és hősök megtestesülései voltak. Minden kultúra, a természeti népek és a zárt paraszti közösségek is megteremtették saját csillagképeiket, s emellett ábrázolták is őket, csakúgy, mint a tejútrendszert. (Melléklet: 6. ábra)

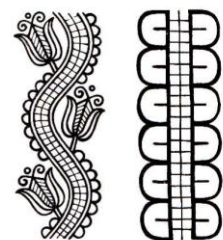

6. ábra: Csillagábrák
lőportartóról és nyeregről

Víz és Tűz

9. ábra: Szélhullám-
minták

10. ábra:
Útrajzolatok írásos
varrottasokon

A *víz* igen összetett szimbolikájú, jelentheti az élet vizét, az élet forrását, a megtermékenyítőt, továbbá a megtisztulás és újjászületés eszköze is. *Hullámvonalas*

dísz cserépkorsón az edény vízzel teli tartalmára utalt. A hullámvonal ábrázolhatja a levegőrezgést, a légmozgást számos kultúra a „szél hulláma” mintával jeleníti meg de lehet a lobogó láng jele is. Mint mozgás nyoma lehet az út jelképe, továbbá a kígyó nyoma. A hullámvonal, mint *útjelkép* lehet növényi

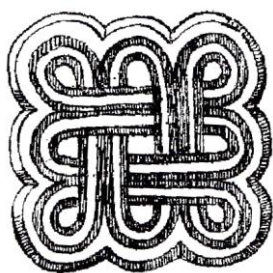
8. ábra: Vízjelzés
madarasi korsón

indaminta (pl. magyar-székely kapuzábékon, avar övcsatokon). A magyar nép általában ökörhugyozásnak nevezi a hullámvonalat.

A négy alapelem egyike, a víz ellentétpárja a *tűz*. Mivel a forró nappal hozták összefüggésbe, ezért a világosság, elevenesség, tisztaság fogalma társul hozzá, ősi jelkép. A népi ornamentikában azonban nem jelentkezett és maradt fenn e jelkép.

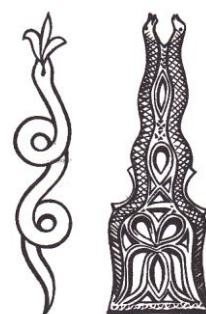
Férfi és Nő

Sok kultúrában a nemi testrészekről nyíltan beszélni és közszemlére tenni a közerkölcsöt sértő volt, így rengeteg jelkép született helyettesítésére külső és funkcionális hasonlóságok alapján. A *fallosz* a férfi, míg a *vulva* a fajfenntartás és a szerelem női testrészének szimbóluma, mely ősidőktől fogva megjelenik képen konkrét illetve szimbolikus formában. A fallosz helyettesíthető a puska, kígyó, szív stb., míg a vulva többek között hajó, hal, tulipán és rombusz jelképével.

11. ábra: Kígyófonás
honfoglalás-kori
trébelőmagon

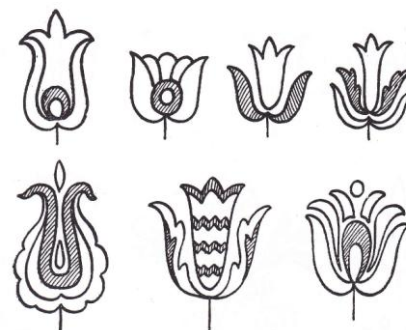
Az összetekeredett *kígyó* a világ, az élet fenntartója, vulvaszimbólum. Másik értelemben a férfiasság és a termékeny libidó, a fallosz szimbóluma. A több hurokból álló kígyófonás a szerelem istennőjét, mint teremtet és fenntartó isteni erőt jelképezte az avaroknál. Honfoglaláskori emlékeinken (trébelőmag, bronzlemez stb.) majd később, a tűzhöz kapcsolódó eszközökön jelentkezik a kígyóforma, máskor, miskakancsók hasán, kalotaszegi kapatisztítón, pásztorbotok szárain, spanyolozott tükrösön stb.

12. ábra: Kígyó
mákói kapuról,
Kaloaszeg és
kígyós
kapatisztító
Bánffyhunyadról

Tulipán és a szív

Mint általában minden virág, így a *tulipán* is a nőiség jelképe. A magyar népművészetben igen gyakori az ábrázolása, jelként szerepel kapufélfákon, fejfán, kályhacsempén, szűrhiméken és szerelmi ajándékokon. Sokrétű előfordulásából arra lehet következtetni, hogy nem pusztán virágjelképről van szó, hanem valami mélyebb jelentést nyerhetett a

13. ábra: A tulipán motívum fejlődése

jel. Egyes kutatók szerint csak a 16. században kerülhetett hazánkba, de valószínűbb, hogy a női termékenység gonosz távoltartó szimbólumaként már az ősidőktől kezdve jelen volt. Erről árulkodik egy ősi sziklarajzokon szereplő „szülő nő” ábrázolás,

melynek alapja a széttett láb „S”alakja. Az idők folyamán a tulipán motívum működése által számtalan variáció keletkezett, melyeket mindenki értett, ismert, vagyis tudták, hogy mikor és milyen helyen lehet alkalmazni. (Melléklet:7.ábra)

14. ábra: A szív görög vázákon

A szív általában a szeretet, a szerelem jelképe. Legősibb megjelenése görög vázákon a szív alakú leveleiről felismerhető borostyán volt, melynek burjánzó ereje alkalmas volt a szexualitás, testi szerelem kifejezésére.

Ezért valószínűleg az antik borostyánból stilizálódott a szív motívum, az örökké újjáéledő élet jelképe. A hegyével felfelé álló szív a falloszt jelképezi, melynek gonosz elhárító szerepet tulajdonítottak.

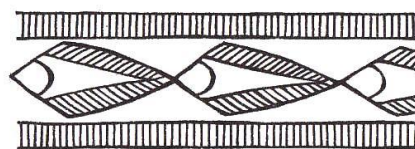
A sulykolón és mángorlón megtalálható jelek (rozetta, szív, tulipán, körök, életfák, levelek, indák stb) is árulkodnak valamiről. Kutatások eredményei szerint a tulipán és a szív gyakran együtt szerepelt e tárgyakon, vagyis feltehető, hogy valamit együtt próbáltak kifejezni. A szerelmi ajándékok tekintetében a női szimbólum mellett kellett szerepelnie egy férfi szimbólumnak is, erre utalnak a szívből kinövő tulipán, és a gyakran egyberajzolt két elem. Ez esetben megállapították, hogy a szív a férfi, míg a tulipán a nő jelképe. Más esetekben, például faragásokon kedvelt motívum volt a tulipánba vésett szív, vagy „tulipánt szilvamággal”. Ez esetben a szilva a női nemet, a vackor, a körte pedig a férfit jelképezte. Ezeket a gyümölcsöket általános termékenységjelként használták. (Melléklet:8.ábra)

15. ábra: Tulipán és szív kalotaszegi fedéldisz

Tulipán és Hal

A hal a vizet jelképezi. Az örök megújulás, az újjászületésre váró élet jelképe. Másrészt nemi jelkép, részben szaporasága, részben a férfi és női nemi szerveket idéző tulajdonsága miatt. Mint fallikus jelkép már az őskorban felbukkan, de találkozunk

16. ábra: A hal honfoglaláskori tarsolylemezen

vele a népművészetben is. Elsőként az ábrán szereplő honfoglalás-kori tarsolylemezen. A későbbi, bőjti időszakban használt edények, tálak, egyéb eszközök sokszor már maguk hal alakúak voltak, de legalább is megjelent rajtuk a hal motívum. Ezen kívül megjelennek református templomok mennyezetein, szerelmi ajándékokon stb.

A tulipán és a hal kapcsolata

Különböző ábrázolásokon a tulipán és a hal együtt szerepel. De vajon miért került egymás mellé két, látszólag egymáshoz nem illő motívum? Hogy kerülhetett a tulipán közepébe a szív, egy dombon álló fa motívum, vagy éppen egy hal?

17. ábra: Vésett mángorlódísz, Szekszárdi Múzeum

költészet tárgyává. De más értelmezésben a hal, mint a holtak lelkét túlvilágra vezető éppen a termékenység ellentétét jelenti. Érdekes módon az olyan ősi szimbólumoknak, mint a hal sokszor kettős jelentésük van, úgy, mint élet és halál egyben. (Melléklet: 9. ábra)

Ezek az ábrázolások valószínűleg direkt módon történtek. A tulipán kelyhében levő hal esetén a tulipán új értelmezést nyer, mint fallikus szimbólum. Mivel a hal jelképesen az ember lelkét jelenti, ezért a többi lélekszimbólumhoz hasonlóan a nemi szerveket és a nemző erőt jelképezi, s így válik a szerelmi

18. ábra: Kalotaszegi fejfa

5.1.2. Mozgásjelek

Egyetemes, ősi és elemi mozgásjel a *csigavonal*, melynek kialakulását természeti formák (indakacs, csigaház, kígyó, bélrendszer) segítették elő. A kifelé haladó csigavonal születést,

20. ábra: Csigavonal kalotaszegi varrottasról

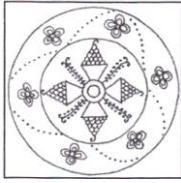
és kétirányú egymással ellentétes erők, mozgások kifejezője.

indulást, kibontakozást, növekedést, fejlődést, az élet ismétlődő ritmusát jelenti. A befelé csavarodó mindezek ellentétét: halált, megérkezést, bezárulást, összehúzódást jelképezi. Ezen felül termékenységszimbólum, továbbá jelképe a fallikus kígyónak, út és időjelkép is, ahol az egy

19. ábra: A "szemgolyó" csigavonalas szemléltetése antik tárgyakról

5.1.3. A kereszt

21. ábra: Görög szertartású egyház keresztetálja

Már az ősidőkben is különféle módon ábrázoltak *kereszteket*. Őseink az erősebb hangsúlyozás kedvéért többször azonos jelképeket ábrázoltak egymás mellett. Így jelenhetett meg a kereszt mellett a már említett svasztika. A későbbi korok díszes tálainak négyes osztásából is a keresztre asszociálhatunk. A tálak középpontjait gyakran nevezik meg a nap jelképeként, melyek Krisztusra utalnak. A kereszténységben Krisztus szenvedésének, halál feletti győzelmének szimbóluma lett, s a templomok alaprajza is ezt a formát követi. Tehát a kereszt egyben olyan vallási jelkép, mely egyszersmind mágikus védőfunkciót is betöltött, pl. a tejes fazéokra a tej megvédése érdekében 3 keresztet rajzoltak. A magyar ornamentika díszítőalakjai között a kereszt ma is ismert a szülő

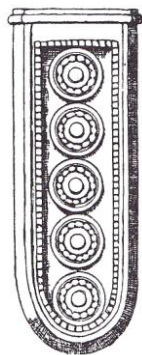
Boldogasszony jelvénye lehet, mint aki a bőséget és szaporítást mozdítja elő.

22. ábra: Tejesfazék kereszttel

5.2. A népvándorlás kora, a hunok

Mai hazánkban már a kr. e. - i századokban velünk rokon népek laktak, a kr. u. - i 4. századtól pedig hunfajta népek lakják Magyarországot. A magyar ornamentika legrégibb hazai emlékeit hun-avar és a későbbi honfoglaló sírok leletei adják. A 18. század előtti sok évszázados időből csak néhány emlékmű maradt ránk. Ezek közt a tárgyi javak közt felfedezhetők olyan ősi díszítőelemek, a legegyszerűbb motívumok, melyek vonalakkal és mértani alakzatokkal utaltak az ábrázolni kívánt élőlényre vagy tárgyra. A *geometrikus ornamentika* mértani elemekből és azok ismétlődéséből álló díszítés, mely olykor növényi-és állatornamentika illetve írás stilizálásával jön létre. Jellemzően az őskor és archaikus kor művészetében, illetve a népművészetben alkalmazták. Eredeti alkalmazásban kiemelkedő volt szimbolikus jelentősége.

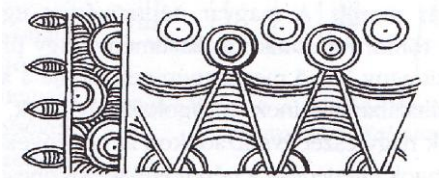

23. ábra:
Honfoglalás-
kori övcsat

nagykorúságát, társadalmi rangját és a jelképei segítségével védte is őt. Láthatjuk tehát, hogy ugyanaz a tárgy hogy töltött be egyszerre köznapi, ünnepi, rituális, társadalmi és szimbolikus szerepet.

Geometrikus díszítésmód jellemezte az övek és szíjvégek fémvereteit, melyek fontos rangjelzők voltak a népvándorlások korában, de ilyenek voltak a későbbi lőporszarúk karcolt díszei is. Az öv puszta viselése már rangjelző volt, de ornamentikája is jelentéssel bírt. A felövezés a férfivá avatás szokásában a legfontosabb tárgyi elem volt. Ezekre a veretekre azért kerülhettek genitália (pl. a már említett szív) jelképek (lásd:

Melléklet: 8. ábra), mert védeni kellett viselőjük legérzékenyebb testrészét. Az öv jelezte viselője

24. ábra: Emberalakok lőportartóról

A geometrikus ornamentika mellett nagy számban fordultak elő *állatábrázolások* is ebben a korszakban. Ábrázolásuk az őskortól kezdve, a későbbi törzsi, nemzetiségi, majd végül heraldikus⁵ jelképpé alakult át. Minden nép mitológiájában az istenek kísérői voltak, korábban azok megszemélyesítői, később pedig az istenek szimbólumai lettek.

⁵ A heraldika vagy címertan a címerekkel foglalkozó történeti segédtudomány.

Az ég, s ezáltal az égbe szálló lélek halhatatlanságának jelképei a *madarak*. Továbbá a

25. ábra: Madaras cserépsorminta

hatalom, az uralkodás jelképe is (megjelenik fáraók, királyok botjain, a középkori királyi jogaron, egyházi méltóságok pástorbotjain stb). Olykor madarak őrzik a termékenység, vagy élet fáját is, ilyen értelemben a termékenység, a halhatatlanság szimbólumai is. Az uralkodás és az égi eredet jelképei voltak a ragadozó madarak is. A népvándorlás – és a honfoglalás kori leletek között talált test nélküli állat- és madárfej-ábrázolások a *lelket* szimbolizálják. A magyar lélekszimbólum a tűz, kígyó és halálszimbólumokkal áll kapcsolatban.

A madár ábrázolásának szabályai már az ókorban kialakultak: legjellemzőbb az oldalnézeti ábrázolás, a fejét hátra fordító, visszanéző madár, általában erősen stilizálva, mely a jelképes tartalmat csak erősíti.

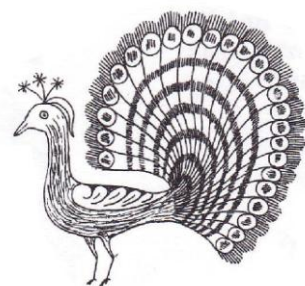

26. ábra: Párosmadár tükrösön

Leggyakoribb a virágornamentikához kapcsolódó megjelenésük volt. A népi madárábrázolások különböző előképek alapján születtek.

A madárhoz fűződő korábbi, vallásos tartalom az idők során ornamenssé vált, szimbolikus értelme elmaradt és helyére a páros madár, mint szerelmi szimbólum lépett. A páros madár elsősorban szerelemhez kapcsolódó tárgyakon szerepelt, mint a szerelmi –és a jegyajándékok. K. Csilléry Klára⁶ megállapítása szerint a páros madarat és a virágos szívet előbb egyszerű díszítőmotívumként vették át a paraszti alkotók, és azok csak később váltak a parasztek szemében szerelmi szimbólumokká.

Néhány madárfajta egyes kultúrákban és korokban kiemelkedett a többi közül jelképes értelemben. Ilyen volt a *páva* is, az ókori civilizációk kedvelt madara. A szemeket, melyek farkát pettyezik az égbolt csillagaihoz hasonlították, széttárt farktollai az eget szimbolizálták, a páva a halhatatlanságot és az örök életet jelképezte. A korai keresztény művészetben, mint a forrásból, edényből az élet vizét ivó állatot ábrázolták, s ebben az értelmezésben szintén a halhatatlanság madarává vált.

27. ábra: Páva türörtokon

⁶ K. Csilléry Klára: (Bp., 1923-) néprajzkutató, muzeológus, a történelemtudományok kandidátusa

A szembeállított pávapár kedvelt motívuma lett a 16. századi reneszánszban is. A magyar népművészetben mindenekelőtt a hímzéseken, illetve a dunántúli pásztorművészet munkái között találkozhatunk a pávával, mely szinte

28. ábra: Keresztszemes párnavég pávasorral

mindig a madármotívummal megegyező kompozíciós sajátosságok szerint jelenik meg. Jól példázza ezt a 28. ábrán szereplő, 19. század végi keresztszemes párnavég pávasorral.

A 20. század ornamentikájában is gyakori madár, a napot, a világosságot és a fényt szimbolizálja. A *pávatoll* megjelenésében hasonlít a tulipánhoz, viszont a pávatollnál mindig ábrázolják azt a belső formát, ami az élő páván is megjelenik. A pávatollas díszítés főként subákon és mellrevalókon fordul elő, mert színváltoztatásokra rendkívül alkalmas. (Melléklet: 10. ábra)

A sas majdnem minden pusztai nép totemmadara volt, az égi, isteni hatalom és a nap jelképe. A fény, a megvilágosodottság madara. Méltóságteljes megjelenése miatt a madarak urának tartják. A sast már az emberi kultúra kezdetén is ábrázolták. A pogányság istenként tisztelte, majd később az isten és az emberek közti közvetítőnek tekintették. Egyes kutatók az Árpádok turulmadarának tekintik. A kétfejű sas-motívum igen kedvelt hímzett és szövött textileken, keletről származik. (16-és 17. századi számos emlékünknél őriz „törökös mintájú sasos” textíliákat.) A sas legtöbbször szervesen beilleszkedik a kompozícióba egy-egy virág helyét elfoglalva, vagy főmotívumként. Máskor pedig szabályos ismétlődéssé, sormintává válik. A 17-18. század fordulóján megszűnnek a kályhacsempék sas-díszei, melyek a török ellen harcoló királyi jelképek voltak. Ezt követően a sas megjelenik tányérokban, bútorokon, ünnepi népi kellékeken, szerelmi ajándékokon, de egyszerű köznapi tárgyakon is és erdélyi református templommennyezeten. Ábrázolták még faragott széktámlákon, de ilyen esetekben nem a szimbolikus értelem, hanem a pozitív és negatív formák játéka az alakító. A késő népművészeti emlékeknél a kétfejű sas motívumát igyekeztek beilleszteni a mozgalmassá, növényi ornamensek közé, hogy végül azok egy egységet alkossanak. (Melléklet: 11. ábra)

29. ábra: Részlet a nagyszentmiklósi aranykincs 2. számú korszakáról, 10. sz.

A pogány népi hitvilág legfelsőbb rendű, varázshatalmú lény a *tálto*. A tálto nem egyszerű ló, hanem egy hatalmas termetű, iszonyú hangú és erejű, négynél több, vagy kevesebb lábú, repülni tudó, beszélő csodalény, aki együtt harcol a hőssel, öl és életre kelt. A lovon kívül tálto állat lehet még a kakas, farkas, menyét, róka, varjú stb. A későbbi korokban a tálto már nem jelenik meg népművészeti tárgyainkon.

Elképzeltető, hogy már a pogány magyarság is szentként tisztelt bizonyos *hegyeket*, melyek a sarkcsillaggal is összeköttetésben állnak. Később olyan tárgyakon jelenik meg beépülve egyéb ornamensek közé, melyek valamilyen történelmi eseményhez fűződő tárgyhöz körtődnek. Pl. a magyar címer hármashalmán a kettős kereszt a szent hegyen álló életfát szimbolizálja.

30. ábra: Hármashalom szasszanida tálról és 14. sz.-i magyar címer

5.3. A honfoglalás kora, az Árpádkor hagyatéka

Ebből a korból szintén kevés tárgyi emlék maradt ránk. Legtöbbet az uralkodó réteg tárgyi javaiból olvashatunk ki, melyhez a köznép művészetének díszítményei motívumkincsben hasonlóak lehettek, csak hogy ők ezeket mulandóbb alapanyagokon, főleg fán, csonton, szarun stb. örökítették meg. Önálló népművészetről ebben a korban még nem beszélhetünk.

A honfoglalás kori tárgyi javaink ázsiai eredetűek, perzsa- szasszanida motívumkincs és szerkesztési mód, valamint iszlám mintafűzés jellemzi őket. A hímzés olyan sokrétű lehetett, hogy egyben társadalmi, nemi, etnikus és életkori hovatartozást jelölt, valamint kifejezte a nép világnézetét. Bútoraik már kezdettől díszítettek lehettek. Az ácsolt ládákon megjelenő motívumok közé mértanias díszítőelemek, a korábbiakban már említett svasztika, pontkörök, sematikus emberfigurák, karjukat égnek emelő, imádkozó emberalakok stb. tartoztak.

A honfoglalás-kori leleteken legáltalánosabban előforduló dísz a *szemdísz* volt, mely még a 20. század népies ornamentikájában is több száz formával képviseltette magát.

Mint általában minden gabonának, a búzának is szeme van a magyar nyelvben, s csak akkor mondták magnak, ha vetőmag. A szemes gabona maga az élet, az állandóan újjászülető élet szimbóluma. A szem a már meglévő élet folytatását, a fenntartó, tápláló életerőt szimbolizálja, míg a mag a teremtő erőt jelképezi. Ábrázolásában általában tömegesen jelenik meg, csakúgy, mint a búzaszemek a kalászon.

A honfoglalók szemalakú díszai igen hasonlóak a természeti formákéhoz, ezenkívül a szemgolyókat *csigavonallal* is ábrázolhatták régen és a későbbi subadiszeken is megjelent. A honfoglaló sírok egyes szemei több változatát mutatják a *rombusz* négyszögbe való átmenetnek. A rombusz jelkép honfoglalás-kori alakjai teljesen azonosak a női nemi testrészek ma is szokásos ábrázolásával. Jelkép volt már az avaroknál, a honfoglalóknál és ma is ugyanazt jelenti. Vagyis a szemnek rombusz alakú ábrázolásai már akkoriban is a női szemérmet jelentették, s így a búzaszemmel együtt a tápláló, fenntartó erőt jelképezték. A szimbolikus jelentésű szemalakok ma már csak ornamentumok, a rombusz viszont még ma is jelkép. (Melléklet: 12. ábra)

Meghatározó díszítőeleme a korai népvándorlások korának és a honfoglalás-kori magyar népművészetnek a *növényi ornamentika*, mely szimbolikus jelentését a népművészetben őrizte meg legtovább. Az uralkodó motívum az antik *palmetta* és annak variációi voltak, a további motívumok is kétségtelenül növényi előképekből születhettek. A palmetta szimmetrikus, stilizált, a pálmafa koronájára hasonlító, legyezőszerű levélcsoport, az ókori világ kedvelt díszítőmotívuma. A honfoglalókori magyarok indás-palmettás motívumkincse perzsa és muzulmán előképekre vezethető vissza, mely gyakran aszimmetrikus, nagy levelekből áll. A tárgy nagyságától függően önállóan, például övvereten illetve különböző rendszerben ismétlődve tarsolylemezekben jelentkezett. A palmettadíszek Árpád-kori templomok kőfaragásain is helyet kaptak, kedvelt ornamentumok lehettek. A palmetta megjelent a női nyereg faragott csontlemez borításain és más csonttárgyakon is, ez a motívumkincs azonban csak az uralkodó osztályhoz tartozókat illette meg. Örökkévalóság szimbólum lévén sírsztéléket is díszítettek vele. A palmetta virágalakjainak későbbi módosulásait főként ruhadíszaink és kapufaragványaink közt kereshetjük. Hazai díszekben a palmetta és a szem nemcsak egyes virágalakokban kerül össze, hanem csoportosításokban is. (Melléklet: 13. ábra)

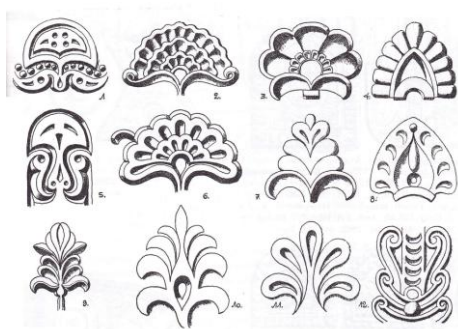
A sztyeppei művészet kedvelt témái közé tartozott az *életfa* őrzése, a világok közti átjárás és az állatküzdelmek.

A Krisztus előtti világ kedvelt, jelképes ábrázolása az életfa, magyaroknál *Istenfa*. Az istenfa két oldalán ábrázolt emberalakok áldást, máskor termékenységet fejeznek ki. A teremtető isteni erő jelképe, továbbá a világteremtő-kormányzó és fenntartó erőt képviseli. A hunoknál és avaroknál az életfának kevés alakja maradt fenn, inkább papirosokat, pálmaalakokat ábrázolták. Az istenfák pálmaalakjai között találunk olyat, ahol a gyümölcsöt magában ábrázolják, a 20. század hímezései között Erdővidéken találhatók ilyen hímezések, melyek feltehetőleg besenyőktől származnak. Az *életfa* jelképe a nő fogalmi köréhez kapcsolódik, melyet olykor magával a nővel azonosítottak. Ősi ábrázolásokban a leveles ágat vagy maga a nő tartja a kezében, vagy testéből hajt ki, mint a termékenységeinek bizonyítéka. (Melléklet: 14. ábra)

31. ábra: A nő, mint életfa. Faragott székely ládáról.

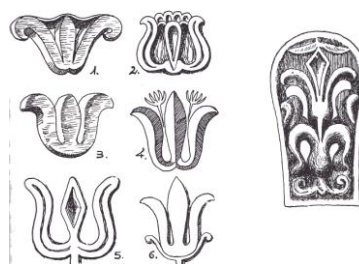
A *papirusznak* nagyon sok alakja szerepelt díszként a hun-avar időkben és szerepel még

32. ábra: Hun-avar papiruszdíszek

a 20. században is régi jelentését veszítve székely kapukon. Az istenfa a honfoglalók beérkezéséig nem szerepelt magyar leleteken, a honfoglaláskor is csak pár szíjvégen található meg. A magyarságnál 2 fajtája van a papirusz alakoknak: a kötött csokorból keletkezett a pálmaforma, főként honfoglalók sírjaiból, majd a bizánci művészet alkalmazásában, illetve a legyező alak, mely a székely kapufaragványokon és vakolatdíszként alkalmazott. A magyar istenfa ruhákon, főleg vállon foglal helyet. A *pálma* a szaporaság, termékenység jelképe, a családi tűzhely oltalmazója volt, s nyilván e értelemben került a székely kapufélfákra is. (Melléklet: 15. ábra)

A *liliom* mindig az istenfa pálmáját helyettesíti. Ugyanúgy előfordul ősi leleteken (bronz szíjvég), mint az utóbbi század székely kapuin. Kedvelt dísz volt a Földközi tenger ázsiai partjai mentén. A későbbi korok stilizáltabb emlékei már, mint jelképes dísz, vallásos értelemmel ruházták fel.

33. ábra: Liliom székelykapu díszek és hun-avar bronz szíjvég

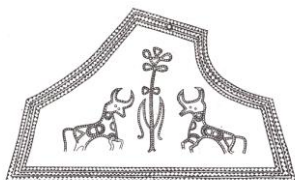
A szívalak gyakran használt dísz a magyar ornamentikában magában vagy más díszítőelemmel összekapcsolva. Többnyire hegyes végű és az ellenkező oldalon két körszelettel képzett bevágást mutat. A honfoglalók sírjaiban ezek a körszeletek két kerek szemet zárnak körül. A magyar alakok természeti előképe a mükénéi és az égei kultúrából származik. Így kerülhettek be a *polip* ábrázolások a magyar kultúrába, majd ezek a formák kerülhettek később a bizánciakhoz a magyarok révén. A polip a teremítő és tökéletesítő isteni erő kifejezője. A honfoglalás korában, majd aztán

34. ábra: Hun-avar polipalakok

sokáig szimbolikus dísz volt. A későbbi polip-alakok már kezdenek növényi jelleget ölteni, de a két szem mindig jól kivehető marad. A polip a mai ornamentikában már csak egyszerű szív alakjában található meg. (Melléklet: 16. ábra)

Az állatok díszítőelemként való alkalmazása többnyire szimbólumszerű jelentést hordoz. Ábrázolhat mitológiai jelenetet, lehet vallásos vagy éppen mágikus tárgyú, hordozhat erotikus tartalmakat vagy utalhat tulajdonosa kilétére. Változatai: természetű, stilizált, geometrikus vagy elnövényesedett formák.

35. ábra: Életfát őrző bikák avarkori sőtartón

A *bika* az ellenállhatatlan férfierőt, a termékenységet jelképezi, továbbá a rendet teremtő királyi hatalom jelképe. A magyar néphagyományban is megjelenik, mint a hiedelembeli táltos bikák küzdelme.

36. ábra: Szarvasok életfával erdélyi varrottason

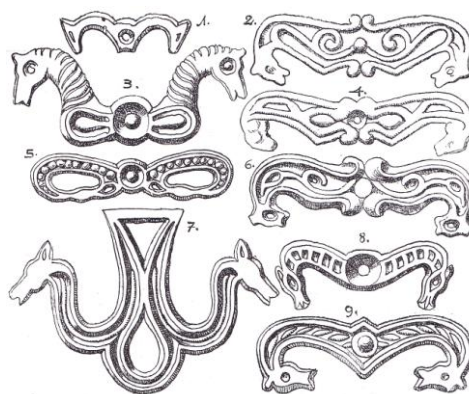
A szarvas agancsa miatt a fához kapcsolódó egyetemes jelkép, az örök megújulás, újjászületés szimbóluma. Európa szerte szinte minden nép művészetében ismert. Továbbá kedvelt mintája a heraldikának is. A szarvas löportartó szarunak is kedvelt díszítőmotívuma. A népi eredetűnek tekinthető tárgyakon az archaikus, geometrikus elemek mellett a szarvas az egyetlen figurális motívum. A református templomok 17-19. századi berendezési tárgyai között is szerepel a szarvas. Textileken szívesen ábrázolják vadászjelenetekben, illetve a reneszánsz szabályosabb díszítményű szöttesein. Az olaszorsós virágtő két oldalán állva ábrázolt szarvasok hasonulnak a növényi ornamensekhez. A korábbi, szabályos virágtöves, páros állatalakos szerkezet felbomlása, a motívumok szervtelen egymás mellé helyezése jellemző a késői népművészeti alkotáskora. Fazekasság. Pásztorművészet Spanyolozott tükrös. A szarvas életképben, vagy jelenetszerű szituációban való ábrázolása, ahol többször feltűnik a puskás vadászember alakja is. A szarvas kedvelt motívuma a magyar pásztorművészet palóc területen való megnyilvánulásának, az áttört faragásnak is. A magyar ornamentika szarvasa tehát jelképes dísz. (Melléklet: 17. ábra)

37. ábra: Szaru sőtartó, Dunántúl, 19. sz.

Már avar sírokból ismerjük az *oroszlán* stilizált alakját, s mivel még a közeli korokban is jelképes alak volt, ezért feltehető, hogy mindig is az erő és a hatalom jelképe volt. Mint címertartó szerepel mai hímezéseink közt, minden jelentés nélkül.

A magyar tárgyi népművészetben a *ló* más állatokhoz képest igen ritkán került ábrázolásra, a későbbiek pedig már ornamentális jellegűnek tekinthetők. A magyar népművészetben előforduló ló ábrázolások mindig erősen stilizáltak, legtöbbször csak a lófej oldalnézetes körvonalainak megjelenítésére szorítkoztak, továbbá szinte mindig szimmetrikus párban, vagy sorba állítva jelennek meg. A ló egész alakja hun sírokból nem ismeretes, csupán a fejét ábrázolták pl. övcsatokon, őseink kedves állata minden jelképes értelem nélkül került a díszek közé. A helybeliek óvó-védő célúnak, szerencsehozónak, vagy a villámcsapást hárító jelnek tartották figurális oromdíszként. (Melléklet: 18. ábra)

38. ábra: Lovas bronzdíszek a hun-avar korból

A madarak közül a *galamb* és a *páva* még ma is jelképes alakok. Mai díszeinknél bútorfestéseken és cserepeken találkozunk a galamb alakjával. A galambnak mindig is jelképes értelme volt nálunk. (Melléklet: 19. ábra)

Az említett állatokon kívül kedvelt volt ebben a korszakban az *őrállatok* és *szörnyek* ábrázolása. Az őrállat a bejáratot őrző fenevad, szörnyszerű csodalény, mely ugyanúgy lehetett a hatalom jelképe, mint a riasztó külsejű keveréklények, szörnyek, a legyőzendő akadályok jelképei. Feladatuk bizonyos anyagi vagy szellemi érték (kincs, szent helyek, halhatatlanság, királyi paloták, templomok, temetők) őrzése és a gonosz erők elrettentése. Ókori eredetű fantázialény a saskeselyűből, oroszlánból, tigrisből, emberből vagy halból összetevődő *griff*. Kedvelt motívuma a népvándorlás kori művészetnek, a griffes-indás motívum a hun-avar kori sírjaink gyakori bronzdísze. Magában, vagy több állattal együtt az „állati küzdelem” részeként szerepel. Gyakori ábrázolásokon a griff előtt megbúvik a szarvas, illetve az őz, a griff tehát uralkodik az állatok fölött. Emellett az istenfa mellett is gyakran őrt áll. Gyakori díszítménye volt továbbá a keleti selymeknek, a reneszánsz textíliáknak, mintakönyveknek, de elsősorban az ilyen díszítésű tárgyak csak a fejedelemnek jártak ki. Majd szerepelt középkori kályhacsempéken és a heraldikában is szerepet kapott. Ezek ellenére a griff alakja nem vált közismert motívummá a magyar népművészetben, mai ornamentikánkból már kiveszett. (Melléklet: 20. ábra)

Legrégibb emberábrázolásos emlékünk a hun-avar korból maradt fenn két övdíszben, emberfejet mutató reliefekkel. Az *ember* minden kultúra hite szerint Isten képmása. Minden mérték alapja, a világmindenség szimbóluma és az egység jelképe. Vallásos fogalom nem kapcsolódhatott hozzájuk és így szimbolikus jelentésükről sem beszélhetünk, feltehetően római pénzek mintájára készültek. Szíjvégeken találkozhatunk még az emberfej puszta ábrázolásával. A későbbi dunántúli figurális pásztorművészet kizárólagos témája az emberpár volt főként kisebb tárgyakon, mint zsebtükörön stb. (Melléklet: 21. ábra)

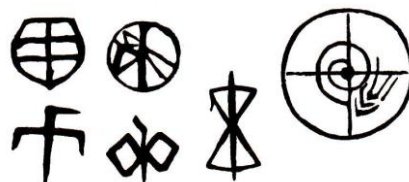

39. ábra: 1-2. avar bronzkorongok, 3. pásztorzsebtükör dísz

A korszak végét a 13. században kialakult jobbágyság jelentette. Specializáltabb eszközeik a díszítés sokrétű alkalmazását tették lehetővé, ami anyagi fellendüléshez vezetett.

5.4. A honfoglalástól a hódoltságig

Ebben az időszakban több esemény gazdagította a történelmünket. A kereszténység felvétele, a jobbágrendszer kialakulása, a Dózsa vezette parasztfelkelés mind hatással voltak a népművészet alakulására. Ebben a korban alakult ki a gótika, majd a reneszánsz stílus is. Itt meg kell említenem a *tulajdonjegyek* szerepét a

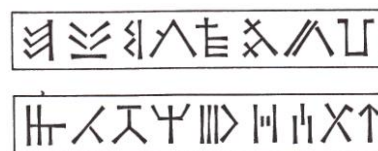
40. ábra: Magyar fenékbélyegek Árpád-kori edényekről

népművészetben, hiszen minden olyan tárgyat megkülönböztettek, melyeket közösen használtak, s így az eltulajdonítás veszélyének voltak kitéve. Ábrázolásuk függött az anyag milyenségétől illetve a technikától, ahogyan készítették. Első példái már az új kőkorból kerültek elő, ezért valószínűleg már a honfoglalás-kori magyarok is használtak ilyeneket. A

41. ábra: Csikjelzés Kolozs megyei zsákokon

későbbi, családon belüli tulajdonjelek esetén az alapjel általában az őstől származott, változás nélkül, vagy járulékos jelek hozzáadásával öröklődött. A nomád népek házilag szövött szőnyegein és a fazekak falán körbefutó *csíkozás*, vonalkázás, mint tulajdonjegy éppen a korabeli román stílus díszítőrendszerébe illik bele. Tulajdonjelek a hozomány darabjain szereplő

42. ábra: Székelyföldi fajjegyek

különféle szimbólumok, de ugyanilyen jel szerepelhetett házoromdíszeken (védő, óvó funkcióban) is. Továbbá ide tartozik még a kőfaragójegy, a mesterjegy, a fenékbélyeg, a későbbi monogram, a címer stb.

A kor történelmi eseményeknek köszönhetően a jobbágyság gazdagodott, szerszámaik fejlődtek, s nyilván nagy részüket díszítették is. A templomokon tovább élt a keletről hozott palmetta díszítés, a köznép életében pedig a keleti hozomány. A nyugati hatásokat mutató darabokat a szakirodalom nagyúri használatúnak tekinti. A keresztény európai koraközépkor a keresztes háborúk során keleti emléktárgyak közvetítésével áttevődő valóságos és képzeletbeli élőlényeket ábrázoló állatmotívumoknak keresztény értelmezést adott. A későbbi királyi, nemesi, közigazgatási címerek heraldikus állatfigurái a már említett sas, sárkány, oroszlán és a visszanéző szarvas voltak.

A népművészet kapcsolatban állt a polgári-és úri réteg által művészetével, sőt valamennyiüket néha ugyanazok a kézművesek látták el termékeikkel. A nemesek sokszor levelezések alkalmával jutottak újabb mintákhoz, (így a nemesség körében gyorsabban elterjedhetett az adott kor művészeti irányzata), akik viszont a textilneműk készítéséhez felhasználták a jobbágyasszonyok segítségét. A jobbágyasszonyok így ismerkedhettek meg az új mintákkal, melyeket aztán átvittek saját környezetükbe. A textilneműk díszítményeinek gazdagodása a 14. században alapított takácscéhek újításainak tudható be. A tárgyak díszítményei főként elvont geometrikus, mérműves vagy alakos mintázatúak voltak, melyek a gótika stílusjegyeit hordozták. A virágornamentika csak a gótika kései korszakában jelentkezett, mely csak megkésve jutott el a parasztházakba.

A 15. századot a magyar népművészet kiemelkedő korszakának tartjuk, itt egymás után jöttek létre a fűrészmalomok, mely a házépítés és az asztalosipar gyors fejlődéséhez vezetett. A magyarországi parasztbútor a késő gótikus formavilágból gazdagodott egyes szerkezeti és díszítőelemekkel. A parasztbútorok mivel gyakorlati használatra készültek megmaradtak a maguk egyszerűségében, nem követték a történeti stílusokat, önálló fejlődési vonaluk volt. A 15. századtól több takács szőttes készült, majd a 16. századtól a takácsok már mintakönyvekből és a 18. században már a parasztok számára is dolgoztak, így termékeik eljutottak a falusi takácsokhoz, illetve a szövással foglalkozó parasztasszonyokhoz is. A középkori takácsok kedvelt motívuma volt a madár. A páros madarak mértánias csillagokat vagy különböző geometrikus motívumokat fogtak közre, mely egység ismétlődött mintasorokban. A takács szőttes mustrák parasztossá válására legszebb példák a sárközi szőttesek.

43. ábra: Madaras-csillagos takácsszőttes, 19. sz.

5.5. A hódoltság kora, az elkülönülés megindulása

A honfoglalástól a hódoltságig egy lassú fejlődés mutatkozott, de nagy eredményekkel. Ezt a fejlődést szakította meg az 1514-es parasztháború, majd a mohácsi csata elvesztésével kezdődő hódoltság kora, mely az országot politikailag három részre osztotta. A legrosszabb helyzetben a hódoltságiak voltak és ez kihatott a kulturális életre is, de a fejlődés a periférikus országrészekben is visszaesett. A magyar parasztsághoz csupán a 16. században jutott el a *reneszánsz* stílus, mely aztán a 19. században is éreztetette hatását. A reneszánsz hatása Mátyás király udvarában a királyi palota külföldről behívott mesterek kőfaragványain és a díszes Corvinákon mutatkozott először. Továbbá nagy hatással voltak a magyar reneszánsz kialakulására

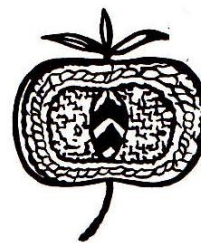

44. ábra:
Templommennyezet
dísz

a külföldi egyetemista diákok, illetve a külföldi kapcsolatokkal rendelkező nemesek, akik reneszánsz mintákkal ismerkedhettek meg az általuk vásárolt textíliák, keleti szőnyegek, habán edények mintakincse révén. A 16-18. században 150, geometrikus és szabadrajzú motívumot tartalmazó mintakönyv jelent meg, mely a korabeli ornamentika utánzását, másolását tette elérhetővé különböző társadalmi rétegek számára. A reneszánsz ornamentika elterjedése nagymértékben köszönhető volt továbbá az észak-német mintákat felhasználó templomfestő asztalosoknak is.

A magyarok keresztény hitre térésével teljesen kiszorult a népies ornamentika, csak a keresztény, nyugati divat uralkodott. (Emiatt nem jelentek meg a középkorban sem ősi díszítő formáink.) Majd az Árpádok korában újra fellendült a nemesség körében a népi díszítő mód, kezdett elterjedni a reneszánsz, mely felszabadította az egyént a céhek nyomása alól, s így nemzeti jellege érvényesülni kezdett. Egyszerre igyekezett az ősi magyar és a reneszánsz formákat használni, de mivel saját népi ízlése mindig is nagy szerepet játszott nála, így keverte a díszítő elemeket. A reneszánsz gránátalma utánzására ugyanúgy, mint a reneszánsz naturalisztikus tulipánoknál a magyar szemalakat használta. A magyar palmetta emlékei is visszaköszönnek néhány reneszánszkori templomi hímzésen, de akadnak díszaink közt igazi antik, reneszánsz alakok, és népies díszek is. (Melléklet: 22. ábra).

A reneszánsz jellegzetes motívumai közé tartozott a gránátalma, az akantuszvirág, a virágtő, az olaskorsó, olaskoszorú, és a négy, kettős ágból álló csillagmotívum. Jellegzetes szerkesztési módok a váltakozó ritmusú hullámvonal rozettával, virágtővel vagy szőlőlevéllel, az ívek csúcsán levélmotívumokkal, a középre szerkesztett virágtő olaskorsóban, rozettasor levélkapcsolással, szemközt állított madárpár, vagy hasonlóan elrendezett pávák. A virágkosár ábrázolás is valószínűleg a reneszánszból származik, de a legújabb kori tömegművészet hímzett falvédőin is nagy szerepet kap, gyakori motívum a nő kosárral, mint a bőség, jólét és biztonság szimbóluma. De ide sorolhatjuk a gyümölcsöt is, mint a földi szerelem szimbólumát. A sok magvú gyümölcsök mindig termékenység-szimbólumok, mint a gránátalma. Itáliában már a 15. századtól ismerték. A motívum keleten, a 16. században terjedt el, s az iszlám legnépszerűbb díszítőmotívuma lett. Mátyás király trónkártyját is díszítette.

45. ábra: Moson-szentlászlói lepedőhím

A reneszánsz művészet is kedvelte az *unikornis* ábrázolását, főleg textíliákon örökítette meg. Az unikornis, vagy egyszarvú fantázialény, mely Magyarországon több nemesi-családi címerben is feltűnik. Más állatokhoz hasonlóan párosával ábrázolták az életfa vagy kút oldalán, általában ágaskodó pózban. A 17. századi reneszánsz olaskorsós díszítményben is helyet foglal olykor, de megjelenik habán korsón, lőporszarun részlete, festett mennyezettáblán.

A török politikai hatalom hatására a keletről hozott motívumkincs egyes elemei is megjelennek népművészeti tárgyainkon. A török hímzések szabad vonalvezetésűek voltak, jellemezte őket az aszimmetria, továbbá a teljes felület szórt mintával való betöltése. Jellegzetes motívumaik a szegfű, ciprusfa, levélvirág stb. A 16. században azonban már az itáliai motívumkincs is tele volt oszmán-török elemekkel, és azok egységbe olvasztása a hazaiakkal ekkorra már befejeződött. Ezek a külföldről érkezett hatások néha maga a tárgy elnevezésében is megnyilvánulnak, úgy, mint „olasz korsó” és más motívumok „törökös” megjelölésében. A magyar népi bútorok jellemzője az olaskorsós minta, mely megjelent festett bútoron, szőtteken és református templomok mennyezettábláin is. (Melléklet: 23. ábra)

Míg a 16-17. században a hímzéseken a törökös, az addig dísztelen parasztkerámiákon az olaszos formakincs keveredett a keleties és habán elemekkel. A habán kerámiák kedvelt motívuma a madár lett, mely egészen a 20. századi erdélyi kályhacsempéig használatban maradt. Ugyanakkor megjelenik tányérok, butykosokon stb. (*Melléklet: 24. ábra*)

5.6. A hódoltság utáni korszak

Míg a gazdagabb társadalmi, vagy uralkodórétegek külföldi kapcsolataik révén megismerkedhettek a legmagasabb körökben alkalmazott kortárs, művészi újításokkal, majd lehetőségük nyílt ezek itthoni bevezetésére, addig a parasztság saját maga által készített tárgyakat használt, s ez által jobban kötődött örökölt, közös hagyományaihoz.

A hódoltságot követően a 18. század második feléig tartó időszak, a helyi és regionális stílusok kialakulásának időszaka, melyben egymás mellett élt a régi geometrikus - és a virágornamentika. A népművészetre ebben a rövid periódusban barokk és rokokó elemek rakódtak le. A parasztság élete tárgyait még díszesebbé tette, a dunántúli és a felföldi parasztművészet új, Ausztria felől érkező technikákat és témákat vezetett be. A céhek társadalmi osztályokra specializálódtak, „német céhek” alakultak ki az uralkodó osztályoknak és magyarok a magyar parasztságnak dolgozóknak. Ebben a korszakban a felszabadulás hatására az „újjáépítés” korszaka kezdődött, mely főként az építészetre volt nagy hatással (lásd: templommennyezetek). A festett templomi berendezések ornamentei mozgalmasabbak, cifrásabbak lettek. A díszes tárgyak iránt megnövekvő igény a helyi stílusok kialakulásához vezetett, melyek zömmel a töröktől felszabadított területre estek. E rövid periódus meghatározója lett a következő korszaknak, rengeteg tárgyi emlékeanyag származik e korból az összes népművészeti ágból. A protestáns képi ábrázolások értelmezése is nagyban hozzájárult a magyar népművészet kialakulásához. A templomi mennyezetdeszkákra festett ég és égítetek, virágcsokros, koszorús kazetták szemléltették a mennyországot, a közéjük beiktatott figurális táblák pedig egy-egy bibliai témára utaltak. A létra motívum az ég és a föld, az Isten és ember közti közvetítő szerepre utalt. A hétfejű sárkány a gonoszt jelképezte, a sárkányt eltaposó napba öltözött asszony Szűz Máriát. Ádám almája az eredendő bűnt, a bagoly a krisztusi bölcsességet, a fiait vérével tápláló pelikán Krisztus vérontását, önfeláldozását, a hűs forrásvízre, az Úrra vágyakozó szarvas pedig a tiszta lelkű emberre való utalásként szerelt templomok berendezési tárgyain.

A *pelikán* keresztény értelmezés szerint a megváltás és a könyörületeség szimbóluma. A magyar népművészetben főként az erdélyi reneszánsz művészetében kapott nagy szerepet. Megjelent templomok szószékkoronájának csúcsaként, festett mennyezettáblákon és egyéb, a szertartás különféle kellékein. Elsősorban a 17-18. században lehetett kedvelt minta, de a 19. században is szívesen alkalmazták dekoratív madárformaként a többi díszítmény között. (Melléklet: 25. ábra)

5.7. A 18-19. század

A 18. században többnyire geometrikus, majd a 19. században a reneszánsz idején divatba jött, természetből vett, ornamentális, virágos motívumkincs került alkalmazásba. A mértánias motívumú korszak idején megjelenő virágokat a legegyszerűbb, sematizált formában ábrázolták, így néhány virágnak elég gyorsan és általánosan elfogadott jelei alakultak ki. A stilizálás lezajlása egyes szűcs és szűrszabó mesterek mintakönyveiből kiválóan levezethető. A mértánias elemek egykori szimbólumok késői feldolgozási lehettek. A virágokat a mesterek a természetből vett előképek alapján, bizonyos egyszerűsítéssel hímezték ki, később ez a stilizálási folyamat fokozódott. (Melléklet: 26. ábra)

Feltehetően ekkoriban olyan *absztrakt motívumokat* is alkalmaztak, melyek közül egyes mintáknak kapcsolatteremtő, vagy megerősítő, párosító funkciójuk volt. Pl. gyimesi

46. ábra: fent békaszemek, lent berbécsszarvas minták

menyasszonying békaszemes díse, berbécsszarvas vőlegénying. A békakörömből összeállított dísz száma a fiatalok közti kapcsolat intenzitásának fokát is jelölte jegykendőn. A béka ezekben az esetekben a női termékenység jelképe. A berbéc hím állat, a szarvashoz hasonló, az ember férfiaságára utal. A szarv – szem – köröm mintáknak feltételezhető a mágikus

gonoszelhárító funkciójuk.

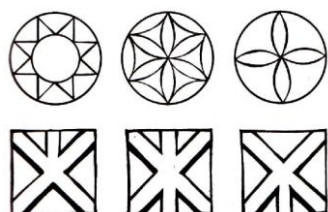
A 18. századi barokk idején elterjedt csigavonal és kicsipkézett akantuszlevél szintén bekerült a magyar népi díszítőelemek sorába, melyeket főként templommennyezeteken alkalmazott. Így a barokk és a népies elemek keverékei gazdag díszítést hoztak létre. Ezt kiválóan mutatja a 47. ábrán szereplő Szamos megyei úrasztali terítő díszítése is. Itt sok olyan rész található, amely megvan az arab, perzsa és török díszítőművészetben is.

47. ábra: Szamos megyei úrasztali terítő

A szív általánosságban, a középkortól számítva a szeretet, a szerelem szimbóluma. A magyar népművészetben megtalálható szív a 18. századtól a szerelmi, vagy házastársi kapcsolat jelképévé vált.

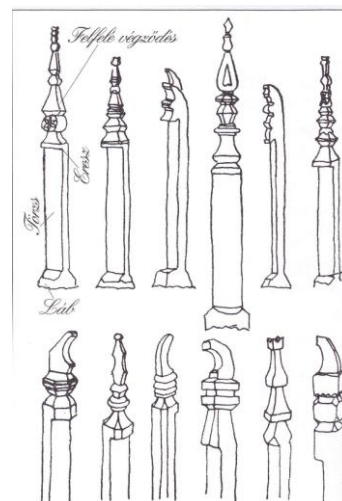
A magyar díszítésben ekkoriban alakulnak ki bizonyos szabályok, mely szerint a szár vezeti a díszet, e köré csoportosul a virág és a levél, az üres tereket pedig más-más alapformákkal gazdagítják. Kisebb használati tárgyak tömkelegét gyártják le ekkoriban, úgy, mint ivópohár, ostornyél, botok, sótartók, tükrök stb. Az ábrázolások során leegyszerűsített, stilizált formákat használtak.

48. ábra: Gyakori magyar fejdíszítések

Ebben az időben terjedt el a fejfák készítése is. A reformátusok fejfákat faragtak halottjaiknak, melyek fából készültek és

emberi alakjuk volt. Az alakból kiderült az ember neme, vagyoni és családi állapota, életkora és társadalmi rangja. A dúsabban faragott oszlop gazdag emberé volt, a tulipánban végződött nőé, a csákóban, kalapban vagy négyszögcsillagban végződő férfié volt, emellett számtalan szimbólumot faragtak rá. A legnagyobb mesterei a székelyek, akik a fejfák mellett kopjafát is faragtak elesett vitézeiknek.

49. ábra: Fejfák

50. ábra: "Beszélő" bagoly somogyi sótartóról

A 18-19 század fordulóján klasszicizáló elemek kerültek a népművészet formavilágába, ez különösen az építészetben éreztette hatását. A 19. század első harmadától pedig a biedermeier stílus jelentkezett. Európában a biedermeier korszakban alakult ki a szerelmi üzenetek közvetítésére szolgáló jelbeszéd, mely virágképekben fejezi ki magát. Az első magyar virágszótárat Kassay Adolf⁷ állította össze 1852-ben. Ebben leírta a virágfélék legáltalánosabb jelentéseit. (Csak néhány példa: árvácska = gondolkodás, boglárka = hálátlanság, búzavirág = szellemi világosság, szüzesség, kamilla = az érzékek vagy a szellem nyugalma, napraforgó = szerelmi részegség, pipacs = múló szépség, vigasztalódás, pihenés, piros rózsa = szerelem, szépség, tulipán = szerelmi vallomás.)

⁷ Kassay Adolf (Vác, 1828. április 18. – Budapest, 1903. május 29.) ügyvéd és földbirtokos, jogi szakíró.

A 19. századi magyar népművészet motívumkincse főként növényi elemekből állt, kivéve a pásztorfaragásokat, ahol az ember illetve állat állt az ábrázolás középpontjában. Az *állat - és emberformákat* inkább térkitöltőként alkalmazták így közvetlenné és mozgalmassá téve a díszítményt. Leggyakoribb állatforma a madár és a szarvas volt. A madár rendszerint pihenő helyzetben van általában egy levélen vagy virágon, esetleg száron, de gyakori a szájában virágos ágot tartó madár is és emberpár spanyolozott tükrösről. (Lásd: *Melléklet: 21. ábra*) A szarvas pedig legtöbbször ugró helyzetben fordul elő.

Ezekén kívül még a kos is kedvelt motívum volt a pásztorművészet jelenetábrázolásain. Elsősorban plasztikus díszként vált jellemzővé és legtöbbször csak a fejét ábrázolták, mint dudafejek, sótartókon, stb. (*Melléklet: 27. ábra*) (A pásztor viharúzó hatásának tartott ostornyelébe továbbá égi dolgokat, csillagokat, a mennyország kulcsát megjelenítő mintákat raktak be.) Más népművészeti ágaknál a *figurális ábrázolást* ilyen mértékben nem találjuk. Végül, mint minden állati eredetű ornamentális forma, csakúgy, mint a pásztorfaragások állatformái mértani alakzattá egyszerűsödtek, vagy, mikor már jelképes értelmét nem ismerték valami növényhez kezdték hasonlítani, esetleg tudatosan növénné formálták át, hogy értelmet adjanak neki.

A 19. században egyre fokozódott a magyarság díszítő kedve, mind színesebb, díszesebb és zsúfoltabb tárgyakat igényeltek. Az ipari forradalom hatására a század második felében az elit kultúrája elszíntelenedik és eldísztelenedik. A 19. század utolsó harmadára a hagyományos termékek fogyasztói már kizárólag a falusi emberek lettek. Ebben a korban inkább a mozgalmas, zsúfolt, bizonytalan kompozíciójú, vegyi festékekkel

51. ábra: Előnyomott konyhai falvédő

készült, harsogóan színes alkotások váltak kedveltekké, pl. előnyomott textilkárpitok. E díszítmények egyes részeinek még mindig szimbolikus értéke volt, melyek jelentéseivel azonban a kor alkotói gyakran már nem voltak tisztában s így e motívumok (rózsák, szegfű stb.) elvesztették általánosan elfogadott jelkép-értéküket. A stílus megújítására már csak egy-egy közösség volt képes, úgy, mint a kalocsaiak és a mezőkövesdiek.

6. A népművészet kapcsolata az iparművészettel

6.1. A népművészet és az iparművészet összehasonlítása

Mind a nép - mind az iparművészet tárgyformáló, a mindennapi élet használati tárgyait hivatott művészi formában megjeleníteni. Különbség csak az, hogy míg az iparművész dísz tárgyakat alkot, melynek csupán esztétikai funkciója van (kivétel a váza), addig a népművész használati tárgyakat készít. Vannak azonban olyan használati tárgyak, melyek csak kivételes alkalmakkor kerülnek elő (pl. az ünnepségekre készített viseletdarabok). Azok a darabok, melyeket nem funkcióra szántak sokszor a városi hatásra készültek és csak stiláris megfogalmazásukban népművészi hatásúak (fafaragás, fazekasság egyes darabjai).

6.2. Az iparművészet kialakulása

Az iparművészet mindig az adott kor stílusához igazodik, melyben a hivatásos művész mindenki számára elérhető tárgyakat készít.

A 19.-20. századfordulóra nagy fellendülés mutatkozott, ebben az időben iparművészeink tudatosan fordultak vissza a népművészetekhez. Nem kizárólag Magyarországon, hanem ott is ahol még élő népművészet volt, mint a balti népeknél.

Az 1851-es londoni világkiállítás felhívta a figyelmet azokra a különbségekre, melyek a hagyományos művészeti gyakorlat és az adott kor alkotóinak bizonytalansága közt jelentkeztek, valamint rávilágított arra, hogy különböző népek ösztönös művészi alkotásai példaként szolgálhatnak az ipar számára. Ennek a hatására jött létre 1872-ben a Néprajzi Múzeum és az Iparművészeti Múzeum, miközben számos országos ipari, mezőgazdasági kiállítást szerveztek. Ezt követően elkülönült a házi-és a népipar. A háziiparhoz a kismesterségek tartoztak, a népiparon a mai népművészet fogalmát értjük és kialakult a műipar, a mai iparművészet. A kezdeményezések hatására hozták létre 1871-ben az Országos Magyar Királyi Mintarajziskola és Rajztanárképzőt is, melynek célja a magyar népművészet ornamentikájának, formavilágának és technikájának a kézműiparba való beillesztése volt. Az ősi magyar stílusból kívánták kiragadni a nemzeti identitás alapjait, mindezt a síkdíszítmények, az ornamentika segítségével. A 20. század elején a nyugatról érkezett szecesszió éreztette hatását Magyarországon.

Azt ezt követő években a géppel készített termékek a háziakkal szemben felülkerekedtek, hiszen a házi termékek magas áruk miatt nem tudták felvenni a versenyt az olcsóbb gépi termékekkel szemben. De a tehetősebb társadalmi rétegek felfigyeltek a mives dísz tárgyra, a házilag gyártott művészi termékekre mivel ezek minőségileg jobb árunak számítottak a gépieknél és beillesztették őket saját környezetükbe. Ezzel párhuzamosan mint megrendelők, elvárásaik kezdtek eltérni az eredeti formáktól, hiszen igyekeztek saját életvilágukhoz hozzáigazítani a tárgyakat (pl. a természetes formákat, virágokat, leveleket, búzakalászokat élethűen akartak ábrázolni, plasztikus hatást akartak kelteni). *(Melléklet: 28. ábra)* Ez a fellendülés feltámasztotta helyenként az egykori műhelyeket s így alakult ki a kereskedelmi stílus.

Ezentúl a tárgyakat két kategóriába sorolták aszerint, hogy az alkotás magán viseli e a magyar népművészet jegyeit, vagy magasabb esztétikai színvonalon tovább fejleszti azokat.

6.3. Az iparművészet jeles képviselői

A 2. világháborút követő évtizedekben tevékenykedő Bandi Dezső marosvásárhelyi iparművész a giccses ízléssel szembeszállva, az anyagszerűség, a formaritmus, szerkesztési elvek, arányok fontosságának tudatosításával, a megfelelő tájegység népművészeti motívumanyagának megismertetésével tanítványainak magas szintű modelleket mutatott be.

Az iparművészetre nagy hatást gyakorolt továbbá az 1919-ben Walter Gropius által megalapított Bauhaus művészeti iskola és alkotóműhely. Az általa képviselt konstruktivizmus célul tűzte ki a művészet köznapi életbe való bevezetését, hogy olcsó, praktikus, egyszerű és kifinomult művészeti alkotásokat hozzanak létre. A mai design létrejötte is ide vezethető vissza. A design törekvések ma az ember és tárgyi világa közt olyan optimális, az adott viszonyoknak megfelelő megoldásokat keres, amit a maga korában és körülményei közt a paraszti tárgyformálás létrehozott.

6.4. A népművészet utóélete

A célul kitűzött hagyomány felelevenítésére, nemzeti jelképként való felmutatására a népművészetből kellett, hogy ihletet merítsenek. De mivel az ipari termelés tömegtermelésre irányult, így nem támaszkodhatott a hagyományokra. Az ember azonban, mint már említettem mindinkább igényelte a kézimunkával előállított minőségi tárgyakat. Így ez kedvező volt egyes népművészeti műfajok utóéletére (pl. kalotaszegi varrottasok). (Melléklet: 29. ábra) A növekvő érdeklődés néhol máig kereseti lehetőséget biztosít egyes falvak lakóinak, de egyszersmind a lassú romlást is eredményez.

Manapság egyre többen kívánnák a művészi néphagyományt megismerni, azonban a legnagyobb baj, hogy a mai alkotó ember mögül már hiányzik a közösségi ízlés szabályozó ereje. A hagyományos kézműves kultúra és a népművészet eredeti környezetében már csak itt-ott éli utóéletét, a tárgyak rituális funkciói megszűntével egyes szimbolikus jelentéseit sem értik már.

6.5. Népi iparművészet

A 20. század elején a magyar népművészet erősen hanyatlóban volt, melyet a világháború csak tovább erősített. Az országban mesterségüket végző parasztművészeket szövetkezetekbe tömörítettek, akik ezentúl az „országos piac” számára dolgoztak. Az ő alkotásaikat már nem lehetett a népművészet kategóriájába sorolni, bár tevékenységük annak hagyományaiból élt tovább. Az iparművészetet a népművészetből kiindulva a nemzeti művészet alapjává kívánták tenni, s ennek hatására az 50-es évek elején kialakult a népi iparművészet.

52. ábra: Naiv kőfaragóművész munkája

A népművészet elhalásával néhány ember a benne rejlő alkotóvágyat személyes alkotótevékenységével próbálta kibontakoztatni, őket hívjuk naiv művészeknek. A naiv művész nem követ stílusokat, hagyományokat, nincs kialakult nézete, csupán népművészeti előképei alapján alkot. Erre jellemző a harsány színhasználat, eltorzult formaalkotás, a saját környezetéhez való

53. ábra: Naiv kőfaragóművész munkája

szorosabb kötődés.

7. Befejezés (A népművészet ma)

Láthattuk tehát, hogy a jelek és jelképek a népművészetben és a népköltészetben szintén kifejeznek valamit. Minél ősbibb egy motívum, annál egyszerűbben van ábrázolva és pont ez az egyszerű ábrázolás segít abban, hogy egy-egy jel évszázadokig életben maradjon, míg mások teljesen eltűnnek, esetleg átalakulnak. A magyar népművészet kialakulását követően egyes motívumok évszázadokig a nép használatában maradtak, viszont minden korban újabb és újabb hatások érték. (Történelmi események és művészeti korok befolyásolták.) Így egyes motívumok használata és ábrázolásuk módja is folyamatosan változott. Ahhoz, azonban hogy felismerjük az szimbólumok utalását az adott korban, kultúrában vagy közösségen belül ismerni kell az ábrázolt tárgy és jelentése közötti kapcsolatot. A 19. század végére inkább a bizonytalan kompozíciójú, vegyi festékekkel készült, harsogóan színes alkotások váltak kedveltekké, melyek díszítményeinek egyes részei még mindig szimbolikus jelentéssel bírtak, csak hogy ezzel a kor alkotói már nem voltak tisztában. A múlt században is számos törekvés indult a nemzeti identitás kifejezésére, mely a népművészetből merített több-kevesebb sikerrel. Néhány próbálkozás hatékonynak bizonyult, de a gazdaság alakulása inkább negatív irányú változást eredményezett. A kalocsai minta a 20. század elején, főleg az 1930-as években kifejezetten népszerű volt, nemzetközileg is elterjedt. Emellett többek ismerték a matyó és a sárközi hímzéseket is. A 2. világháborúban a nemzeti értékek kifejezésére való törekvés mindinkább háttérbe szorult, de ez a tendencia hamar megfordult. A negyvenes-ötvenes évek fordulóján a szocializmus munkás-paraszt szövetsége, majd az úri közösség is visszanyúlt a háború előtti népművészetéhez. A hatvanas években Magyarországon már nem volt a mindennapi öltözet része a népi viselet. Ekkoriban főként ajándéktárgyakon tűnt fel a továbbgondolt virágornamentika.

Úgy véljük, manapság népművészetről ilyen értelemben már nem beszélhetünk, az alkotó mögöl hiányzik ugyanis a közösség szabályozó szerepe, ugyanis mindközül a legfontosabb tényező, hogy az alkotó egyénre az adott korban milyen hatást gyakorol a közösség, melyben él. A népművészeti tárgyak reprodukálása folytán legtöbbször giccses dolog jött létre, vagyis a tartalom és a forma már nem volt összhangban. Az ilyen tárgyak jellemzői a harsány színek, eltorzult formák, stb. Alkotóik nem követnek stílusokat, hagyományokat és csak népművészeti előképek alapján dolgoznak. De akkor mégis hogyan és hol kerül/kerülhet alkalmazásba a népművészet manapság?

Manapság a kalocsai motívumok a harmincas évek óta nem tapasztalt virágkorukat élik, magyar és külföldi tervezők mostanra ezerféleképpen újraalkották a motívumot. Az igazi népszerűséget mindenféleképpen Jenson Button és Lewis Hamilton, Forma-1-es pilótáknak köszönhetjük, akik 2011 júliusában a magyar Kalmár István által tervezett overállban versenyeztek a Forma-1 időmérő versenyén, melyet aztán 501 115 forintért értékesítettek egy későbbi árverésen. (Melléklet: 30. ábra)

Ennek volt köszönhető, hogy a magyar emberek is kinyitották a szemüket az autentikus dolgokra. Ugyanez év februárjában, még a Forma-1-es ruhák előtt a Design Terminál⁸ és a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem meghirdette a *Gombold újra!* pályázatot, amellyel a szervezők célja a magyar divathagyomány megújítása volt. A pályázatra rengeteg ötletes terv készült és az ezt követő designversenyeken rendre a magyar népművészet győzedelmeskedett. Ere legjobb példa a decemberben a Madridban élő Csonka Gergő által Iker Casillasnak, a Real Madrid kapusának tervezett kalocsai mintás kapuskesztyű. (Lásd: Melléklet: 30. ábra)

54. ábra: Gombold újra! pályázat versenydarabjai

Az elmúlt egy évben kalocsai motívum díszítette Nicole Kidman, és Emma Watson, amerikai sztárok, továbbá sztárok gyermekeinek, úgy, mint Suri Cruise és Matilda Ledger ruháit is. (Melléklet: 31. ábra)

⁸ Design Terminál: Formatervezési Tájékoztató és Szolgáltató Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság

Májusban az ausztrál divathétén Alice McCall bemutatta 2012/2013-as tavaszi-nyári kollekcióját, amelyet a kalocsai népi motívumok ihlettek meg. Itt azonban felvetül bennem a kérdés, hogy vajon milyen jelentéstartalommal bírnak a ma ábrázolt díszítmények tervezőik/használók számára? Nem tudhatjuk, hogy az ausztrál divattervező milyen kapcsolatban áll a magyar népi motívumokkal, mindenesetre igen ízlésesen alkalmazza őket.

55. ábra: Alice McCall 2012/2013-as tavaszi-nyári kollekciója

De, hogy a magyar tervezőknél maradjunk, meg kell említenem Hrivnák Tündét, aki

eredeti kalocsai és mezőkövesdi, kézzel készített elegáns ruhákat tervez. Az általa készített minden darab értéket képvisel, célja, hogy ne feledjük hagyományainkat és viseljük örökségünket. A legtöbb esetben a tervező kevésbé van tisztában az általa ábrázolt motívumok jelentésével, jelentéktelenségével. Tünde erről így nyilatkozott:

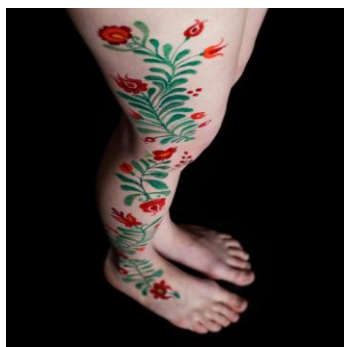
56. ábra: Hrivnák Tünde kalocsai ruhája

„Én 10 éve foglalkozom azzal, hogyan is lehetne a magyar népi motívumokat a modern öltözködési kultúrába megjeleníteni... A vásárlóknak fontos tudni, hogy ezekhez a mintákhoz kultúra tartozik, hagyományok, és ahhoz, hogy ez igazán jól működjön meg kell ismerni az ott élő emberek mintákkal való kapcsolatát...Aki érti, annak ezek a minták mesélnek a múlttól, jelenről és talán még a jövőről is.” Érti ezt a Matyodesign is, azon kevés hazai példák egyike, amely még természetes jó ízléssel használja a hagyományos matyó mintavilág elemeit ruhákon, kiegészítőkön. (Melléklet: 32. ábra)

57. ábra: A Matyodesign kollekciója

Az ízléses dolgoknál maradva megemlíteném még a Friss Galéria által, Hungarikum 2010 című pályázatát, melyet Jámbor Zsófi: Népviselet című képsorozatával nyert meg.

58. ábra: Jámbor Zsófi "tetoválása"

Fóris Barbara textiltervező, faldekorációval foglalkozó Paintwall⁹ csapatának tagja, „terveinek kiindulópontja az a lakástextil-kollekciója, amely magyar népi motívumok átíratából építkezik.”¹⁰

59. ábra: Fóris Barbara Paintwall tervei

Eközben az igényes, minőségi darabok mellett megjelentek kínai portékákra, gyenge minőségű ruhákra varrt minták is, melyeket a felkapott divatnak köszönhetően két-háromszoros áron értékesítettek a boltokban.

Továbbá megjelentek korunk „naiv művészei” is, akiknek e motívumok átértelmezése már kevésbé sikerült, s így tervük, vagy alkotásuk már inkább a giccs fogalmi körébe esik. Feltettem a kérdést magamnak, hogy vajon mi lehetett a tervezők célja egyes minták kialakításakor, tudatosan átgondolt rendszert akartak megteremteni vagy pusztán a dekorativitásra törekedtek? Szabó Éva, iparművész bizonyára csak dekorált, mikor kipingálta robogóját, majd autóját.

⁹ Paintwall: Magyar lakberendező társulat

¹⁰ <http://4szoba.hu/cikk/2727-21-szazadi-stafirung>

Ebbe a kategóriába sorolnám a FolkFashion¹¹ divatcéget is, akik magukról a következőképpen nyilatkoztak: „Minden porcelán termékünk a kalocsai Porcelán Manufaktúra terméke. Ugyanígy az összes ruházatot Kalocsán hímeztetjük idős, nagy tapasztalattal rendelkező hímző asszonyokkal... Elsődleges célunk a hagyományörzés, hivatásunknak tekintjük azt, hogy ez a szép, tradicionális népi hímzés ne tűnjön el és általunk, és a vevőink által még évszázadokon át élhessen. Ez a XXI. században csak úgy oldható meg, ha a divatot ötvözzük a hagyománnyal és ezáltal trendi és újra élő lesz a kalocsai hímzés.” Az én szememben azonban termékeik inkább hatnak ízléstelennek, mint trendinek. *(Melléklet: 33. ábra)*

Végül megemlítenék egy külön kategóriát, melyet sem konkrétan az ízléses, sem az ízléstelen dolgok közé besorolni nem tudok, ide tartoznak a sportcipők, az iPhone tokok és még a WC- papír is. *(Melléklet: 34. ábra)*

Kutatásaim során számos kérdés tisztázatlan maradt a szememben, illetve a jövőre vár a válaszok felderítése. A legfontosabb lenne feltennünk a kérdést, hogy meddig érezzük ízlésesnek a reprodukálók munkáit és hol kezdődik a giccs? Egyáltalán reprodukálásnak nevezzük, vagy nevezhetjük továbblépésnek e folyamatot? Vajon a népművészet jövőjét láthatjuk ezekben a díszítésekben? És egyáltalán mit jelentenek e motívumok nekünk, magyaroknak?

Meddig vagyunk képesek elmenni?

¹¹ Folkfashion Kft.: Magyar divatcég

Irodalomjegyzék

Szakirodalom:

1. Demény István - Gazda Klára – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc – Tánczos Vilmos: *Magyar népi kultúra* (Ábel Kiadó, Kolozsvár, 2008)
2. Domanovszky György: *A magyar nép díszítőművészete* (Akadémia Kiadó, Bp. 1981)
3. Fügedi Márta: *Állatábrázolások a magyar népművészetben* (Felelős kiadó: Dr. Veres László, Miskolc, 1993)
4. Gazda Klára: *Közösségi tárgykultúra- művészeti hagyomány* (KJNT-BBE Magyar
5. Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 2008)
6. Gráfik Imre: *Jelünk a világban: Kultúránk* (Savaria University Press, Szombathely, 1995)
7. Hoppál Mihály: *Folklór és hagyomány* (Gondolat Kiadó – Európai Folklór Intézet- Budapest, 2004)
8. Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András- Szemadám György: *Jelképtár* (Helikon Kiadó, Békéscsaba, 1990)
9. Hoppál Mihály: *Szerelmi jelképek a magyar népművészetben- Tulipán és szív*
10. (Csokonai Kiadó, Debrecen, 1990)
11. Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története* (Nyers Csaba magánkiadása, Bp. 1994)
12. Kovács Géza: *Magyar mustrák* (Magyar Ház Kiadó, Budapest, 1930)
13. Tóth István: *A magyar díszítés alapformái* (Magyar Ház Kiadó, Kolozsvár, 1943)

Internetes források:

- <http://4szoba.hu/cikk/2727-21-szazadi-stafirung>
- <http://sportszelep.nso.hu/sportszelep/a-kalocsai-mintas-kesztyu-nyert-iker-casillas-szavazasan-2108271>
- <https://www.google.hu/search?q=iker+casillas+kalocsai+keszty%C5%B1&hl=hu&prmd=imvns&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=PXqOULX1EY7HswaWvIDAAg&ved=0CCoQsAQ&biw=1366&bih=608>
- <http://www.motorsportal.hu/forma1/a-mclaren-versenyzoi-ismet-kalocsai-motivumokat-viselve-vezethetnek-szavazas-c42427.html>
- <http://www.origo.hu/kultura/20120621-reneszanszat-eri-a-kalocsai-minta-a-divatban-es-a-celebkulturaban.html>
- <http://www.szeretlekmagyarorszag.hu/kalocsaiban-nicole-kidman/>
- <http://www.stop.hu/eletmod/hodit-a-magyar-viragmintas-ruha/1088447/>
- <http://www.funzine.hu/hu/2012-07-divat-lett-a-kalocsai/>
- http://www.folkfashion.hu/a_kalocsai_mintarol.html
- http://www.fashiontime.hu/divatbemutatok/20120426_by_me_2012_ss_matyo_es_kalocsai_kollekcio/
- http://torokferinaploja.hu/hir/2012-07-09/21/nemzetkozi_erdeklodes_kozeppontjaban_a_kalocsai_minta
- <https://www.google.hu/search?q=a+kalocsai+divat&hl=hu&prmd=imvns&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=3nyOUJKkOcyFtQb0yYGoCw&sqi=2&ved=0CDQQsAQ&biw=1366&bih=608>
- <http://erdely.ma/eletmod.php?id=127429>
- http://www.infogyor.hu/hir_olvas/permalink:a-magyaros-a-trendi-2012-04-04-085512/
- http://hu.wikipedia.org/wiki/Griffes-ind%C3%A1s_kult%C3%BAra
- <http://www.leonettafolklor.hu/indexHUN.html>
- http://www.google.hu/imgres?hl=hu&biw=1366&bih=608&tbm=isch&tbnid=HCCLdkTOj4RdHM:&imgrefurl=http://gondola.hu/cikkek/81961-Kalotaszegi_himzes_disziti_a_magyar_olimpiai_formaruhat.html&docid=FxIrdBEgxRXpUM&imgurl=http://

Képjegyzék

- 1. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 238. ábra
- 2. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 647, 648, 649. ábra
- 3. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 321,322. és 733. ábra
- 4. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 642, 643. ábra
- 5. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 241, 450. ábra
- 6. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 146, 147. ábra
- 7. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 150, 151. ábra
- 8. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 963
- 9. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 566. ábra
- 10. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 937. ábra
- 11. ábra:** Huszka József: A magyar turáni ornamentika története, 243. ábra, 2. kép
- 12. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 471. és 472. ábra
- 13. ábra:** Tóth István: A magyar díszítés alapformái, 17. oldal
- 14. ábra:** Hoppál Mihály: Tulipán és szív, 50. ábra
- 15. ábra:** Hoppál Mihály: Tulipán és szív, 52. ábra
- 16. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár,311. ábra
- 17. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár,312. ábra
- 18. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár,315. ábra
- 19. ábra:** Huszka József: A magyar turáni ornamentika története, 9. ábra
- 20. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 140. ábra
- 21. ábra:** Gazda Klára: Közösségi tárgykultúra- művészeti hagyomány: 171. ábra
- 22. ábra:** Gazda Klára: Közösségi tárgykultúra- művészeti hagyomány: 113. kép
- 23. ábra:** Huszka József: A magyar turáni ornamentika története, 55. ábra: 7. kép
- 24. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 185. ábra
- 25. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 597. ábra
- 26. ábra:** Fügedi Márta: Állatábrázolások a magyar népművészetben, 43. kép
- 27. ábra:** Huszka József: A magyar turáni ornamentika története, 229. ábra, 7. kép
- 28. ábra:** Fügedi Márta: Állatábrázolások a magyar népművészetben, 7. kép
- 29. ábra:** Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár,873. ábra

- 30. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 357 és 358. ábra
- 31. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 653. ábra
- 32. ábra:** Huszka József: A magyar turáni ornamentika története, 84. ábra
- 33. ábra:** Huszka József: A magyar turáni ornamentika története, 146. ábra, 1-6. és 9. kép
- 34. ábra:** Huszka József: A magyar turáni ornamentika története
- 35. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 90. ábra
- 36. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 804. ábra
- 37. ábra:** Fügedi Márta: Állatábrázolások a magyar népművészetben, 138. kép
- 38. ábra:** Huszka József: A magyar turáni ornamentika története, 234. ábra
- 39. ábra:** Huszka József: A magyar turáni ornamentika története, 236. ábra, 1-3. kép
- 40. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 227. ábra
- 41. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár 142. ábra
- 42. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 913. ábra
- 43. ábra:** Fügedi Márta: Állatábrázolások a magyar népművészetben, 2. kép
- 44. kép:** Gazda Klára: Közösségi tárgykultúra- művészeti hagyomány, 159. kép
- 45. kép:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 28. ábra
- 46. ábra:** Gazda Klára: Közösségi tárgykultúra- művészeti hagyomány, 161 és 162. ábra
- 47. ábra:** Tóth István: A magyar díszítés alapformái, 75. oldal
- 48. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 782. ábra
- 49. ábra:** Tóth István: A magyar díszítés alapformái, 194. oldal
- 50. ábra:** Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András-Szmadám György: Jelképtár, 85. ábra
- 51. ábra:** Gazda Klára: Közösségi tárgykultúra- művészeti hagyomány, 270. tábla
- 52. ábra:** Gazda Klára: Közösségi tárgykultúra- művészeti hagyomány, 35. kép
- 53. ábra:** Gazda Klára: Közösségi tárgykultúra- művészeti hagyomány, 34. kép
- 54. ábra:**
http://www.google.hu/imgres?um=1&hl=hu&sa=N&tbo=d&biw=1366&bih=632&tbnid=Um_hEEVrOmHNdM:&imgrefurl=http://www.fashiontime.hu/hirek/20120103_gombold_ujra_2_0/&docid=0cr1OsqMLnf5M&imgurl=http://www.fashiontime.hu/image_resize_cache/content_files___2CN4541---600_400.jpg&w=600&h=400&ei=dLOsULHhLYzCtAaEsYCABQ&zoom=1&iact=rc&dur=6&sig=112210174271634025454&page=1&tbnh=137&tbnw=195&start=0&ndsp=30&ved=1t:429,r:9,s:0,i:111&tx=130&ty=93
- 55. ábra:**
<http://www.google.hu/imgres?um=1&hl=hu&tbo=d&biw=1366&bih=632&tbnid=jc0vmqa8jjGL2M:&imgrefurl=http://www.nlcafe.hu/oltozkodjunk/20120610/ausztralia-kalocsai-alice-mccall/&docid=VajCpa68-pvCKM&imgurl=http://www.nlcafe.hu/data/cikk/11/103332/1.jpg&w=482&h=347&ei=QPKsUPdsyouzBvC1gYAB&zoom=1&iact=rc&dur=390&sig=112210174271634025>

454&page=1&tbnh=135&tbnw=190&start=0&ndsp=23&ved=1t:429,r:1,s:0,i:84&tx=107&ty=68

56. ábra:

http://www.google.hu/imgres?num=10&um=1&hl=hu&tbo=d&biw=1366&bih=632&tbm=isch&tbnid=0-JWTo_rq5yg2M:&imgrefurl=http://eletmod.msn.mainap.hu/divat-stilus/egyre-szexibb-a-kalocsai-8656&docid=maf4mrVf-G0tDM&imgurl=http://msn.mainap.hu/data/cikk/86/56/cikk_8656/kalocsairuhaBFG_msn_nagy.jpg&w=300&h=225&ei=xvKsUKu6KIXVsgbItY AQ&zoom=1&iact=rc&dur=2&sig=112210174271634025454&sqi=2&page=1&tbnh=146&tbnw=195&start=0&ndsp=14&ved=1t:429,r:3,s:0,i:90&tx=682&ty=279

57. ábra:

http://www.google.hu/imgres?num=10&um=1&hl=hu&tbo=d&biw=1366&bih=632&tbm=isch&tbnid=M7eP0YqkvmSJpM:&imgrefurl=http://www.palmettadesign.hu/marka-k/matyodesign&docid=46kyv9b_gWeHjM&imgurl=http://hungariancult.files.wordpress.com/2011/04/matyodesign.jpg%253Fw%253D570%2526h%253D390&w=570&h=390&ei=SPOsUP3BKofLtQaYooHgAw&zoom=1&iact=hc&vpx=358&vpy=152&dur=1170&hovh=186&hovw=272&tx=141&ty=134&sig=112210174271634025454&sqi=2&page=1&tbnh=132&tbnw=207&start=0&ndsp=22&ved=1t:429,r:2,s:0,i:87

58. ábra: <http://zsofijambor.blogspot.hu/2010/03/hungarikum-2010.html>

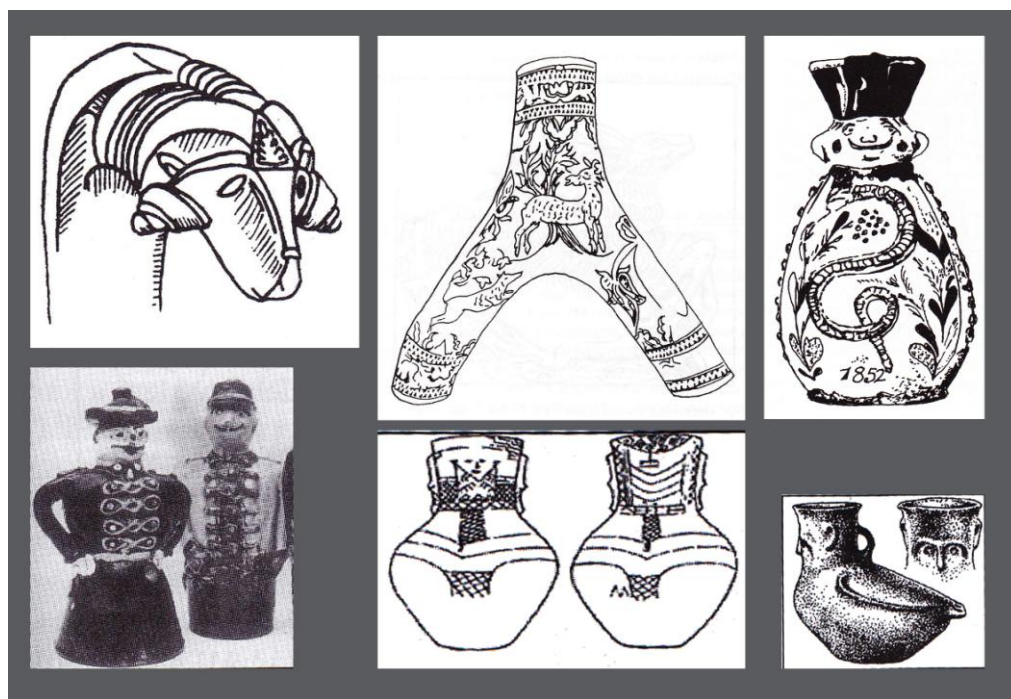
59. ábra: <http://4szoba.hu/cikk/2727-21-szazadi-stafirung>

Képmelléklet

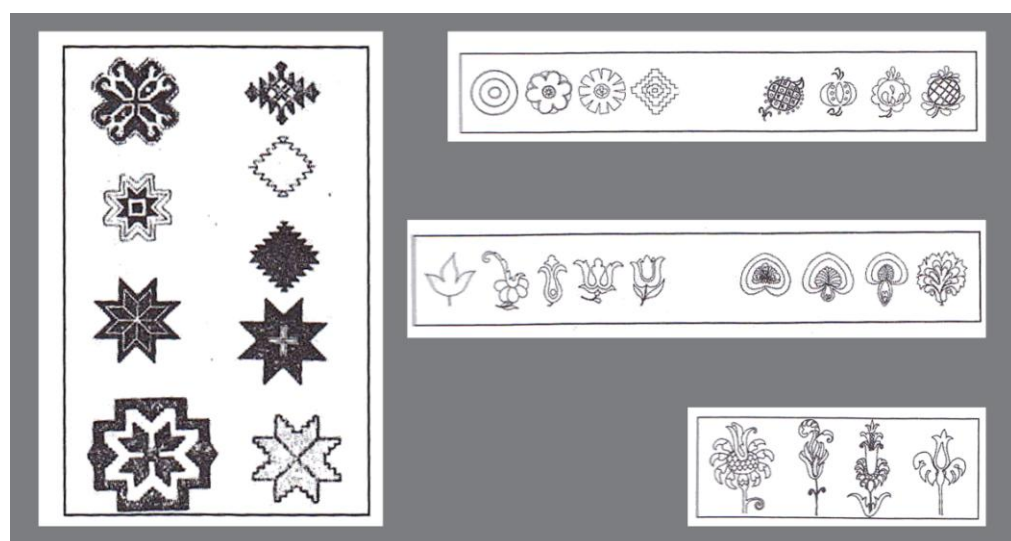
1. ábra: Fügedi Márta: *Állatábrázolások a magyar népművészetben*, 91. és 153. kép
Tóth István: *A magyar díszítés alapformái*, 120. oldal
Gazda Klára: *Közösségi tárgykultúra- művészeti hagyomány*, 152-153. ábra, 108. kép
2. ábra: Gazda Klára: *Közösségi tárgykultúra- művészeti hagyomány*, 202-206. á.
3. ábra: Gazda Klára: *Közösségi tárgykultúra- művészeti hagyomány*, 4. képtábla
4. ábra: Gazda Klára: *Közösségi tárgykultúra- művészeti hagyomány*, 118., 121. á.
5. ábra: Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története*, 178. ábra
Kovács Géza: *Magyar mustrák*, VII. képtábla
Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András- Szemadám György: *Jelképtár*, 865-867. és 869.
6. ábra: Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András- Szemadám György: *Jelképtár* 887. ábra
7. ábra: Hoppál Mihály: *Szerelmi jelképek a magyar népművészetben*, 48. tábla
8. ábra: Hoppál Mihály: *Szerelmi jelképek a magyar népművészetben*, 10/1.2.3.5, 13., 15., 20., 56. ábra
9. ábra: Hoppál Mihály: *Szerelmi jelképek a magyar népművészetben*, 43. ábra
Fügedi Márta: *Állatábrázolások a magyar népművészetben*, 172., 176., 179., 187. kép
10. ábra: Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története*, 82/4, 17, 32. kép
11. ábra: Fügedi Márta: *Állatábrázolások a magyar népművészetben*, 57., 61., 63., 67., 74., 76., 77. kép
12. ábra: Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története*, 3/1, 2, 3. és 4/10 14. kép
Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András- Szemadám György: *Jelképtár* 975., 976. ábra
13. ábra: Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története*, 89/5., 141/5., 145/1, 5, 8. 279/14, 16. kép
14. ábra: Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története*, 107. ábra
Hoppál Mihály: *Szerelmi jelképek a magyar népművészetben*, 28/a, b, e, h, i, j
Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András- Szemadám György: *Jelképtár* 2. ábra
15. ábra: Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története*, 279. ábra
16. ábra: Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története*, 276. ábra
17. ábra: Fügedi Márta: *Állatábrázolások a magyar népművészetben*, 97., 114., 121.
Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András- Szemadám György: *Jelképtár* 802. ábra
18. ábra: Fügedi Márta: *Állatábrázolások a magyar népművészetben*, 234., 241., 246.
19. ábra: Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története*, 229/1, 3, 5, 6, 10 és 230/3
20. ábra: Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története*, 215/1, 4 és 219/3, 4
21. ábra: Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története*, 233/4
Fügedi Márta: *Állatábrázolások a magyar népművészetben*, 48. kép
Hoppál Mihály- Jankovics Marcell- Nagy András- Szemadám György: *Jelképtár* 184, 185, 731. ábra
22. ábra: Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története*, 270. ábra

23. ábra: Fügedi Márta: *Állatábrázolások a magyar népművészetben*, 7,32,39. kép
24. ábra: Fügedi Márta: *Állatábrázolások a magyar népművészetben*, 22,28. kép
25. ábra: Fügedi Márta: *Állatábrázolások a magyar népművészetben*, 80,81,85. kép
26. ábra: Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története*, 274. ábra
27. ábra: Fügedi Márta: *Állatábrázolások a magyar népművészetben*, 217, 220, 222
224, 232. kép
28. ábra: Zsolnay Teréz és M. Zsolnay Margit: *A Zsolnay gyár története* (Corvina
Kiadó, Bp. 1980)
29. ábra: Tóth István: *A magyar díszítés alapformái*, 111. oldal
<http://users.atw.hu/zsikazsu/himzes/kalotaszeg.htm>
30. ábra: <http://www.stop.hu/eletmod/hodit-a-magyar-viragmintas-ruha/1088447/>
[http://www.budaorsiinfo.hu/?tag=kalmar-istvan-altal-tervezett-kalocsai-
mintas-ruha](http://www.budaorsiinfo.hu/?tag=kalmar-istvan-altal-tervezett-kalocsai-mintas-ruha)
<http://www.elsoosztaly.hu/tag/kapuskesztyu/>
31. ábra: <http://www.styleandblog.com/2012/05/divat-kalocsai-himzes.html>
[http://www.origo.hu/kultura/20120621-reneszanszat-eri-a-kalocsai-minta-
a-divatban-es-a-celebkulturaban.html](http://www.origo.hu/kultura/20120621-reneszanszat-eri-a-kalocsai-minta-a-divatban-es-a-celebkulturaban.html)
32. ábra: <http://www.matyodesign.hu/galleries>
ábra: <http://folkfashion.hu> és [http://magyararno.com/berobogott-a-divatba-a
magyar/](http://magyararno.com/berobogott-a-divatba-a-magyar/)
34. ábra: <http://weheartit.com/tag/tisza%20cip%C5%91>
[http://www.hotdog.hu/hotcouture/divat-es-ehhez-kapcsolodo-
cikkek/kalocsai-nbsp-motivumok-divatban](http://www.hotdog.hu/hotcouture/divat-es-ehhez-kapcsolodo-cikkek/kalocsai-nbsp-motivumok-divatban)
[http://www.szuletesnapiajandekok.com/ajandek-otletek/kalocsai-mintas-
iphone-tok](http://www.szuletesnapiajandekok.com/ajandek-otletek/kalocsai-mintas-iphone-tok)

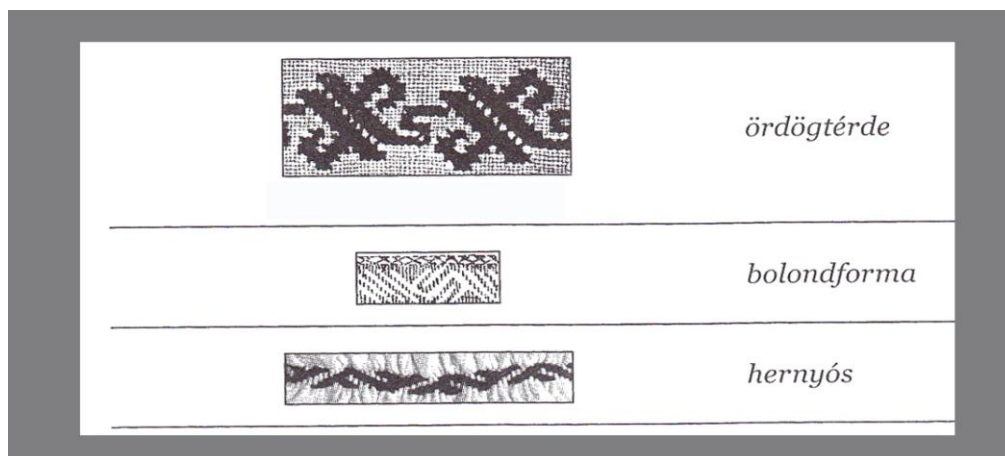
Képmelléklet

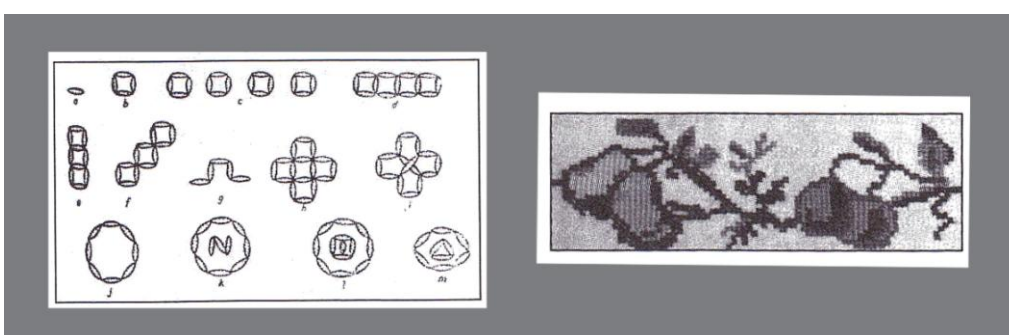
1. ábra: Szimbolikus jelentéssel bíró népművészeti formák

2. ábra: Mértani és szabadrajzú díszítmények és változataik

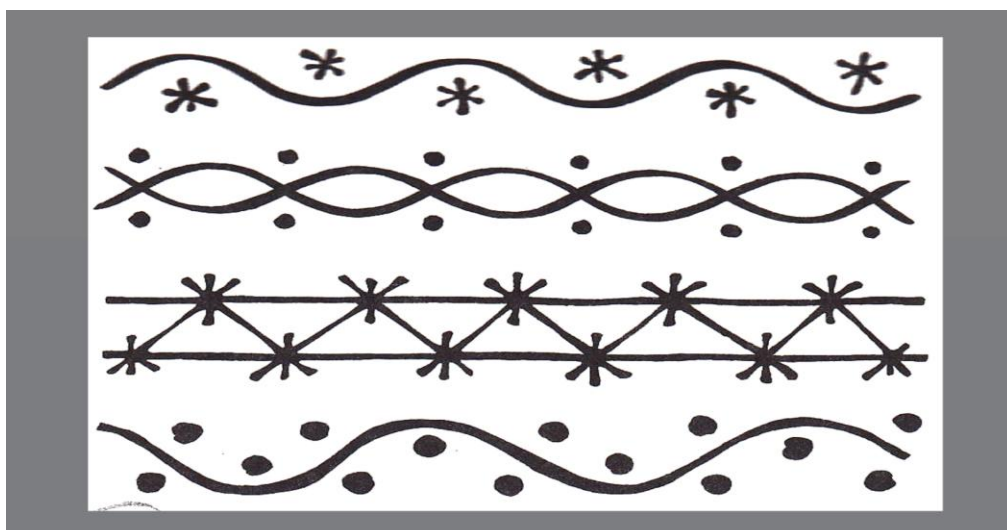
3. ábra: Gyimesi mintanevek

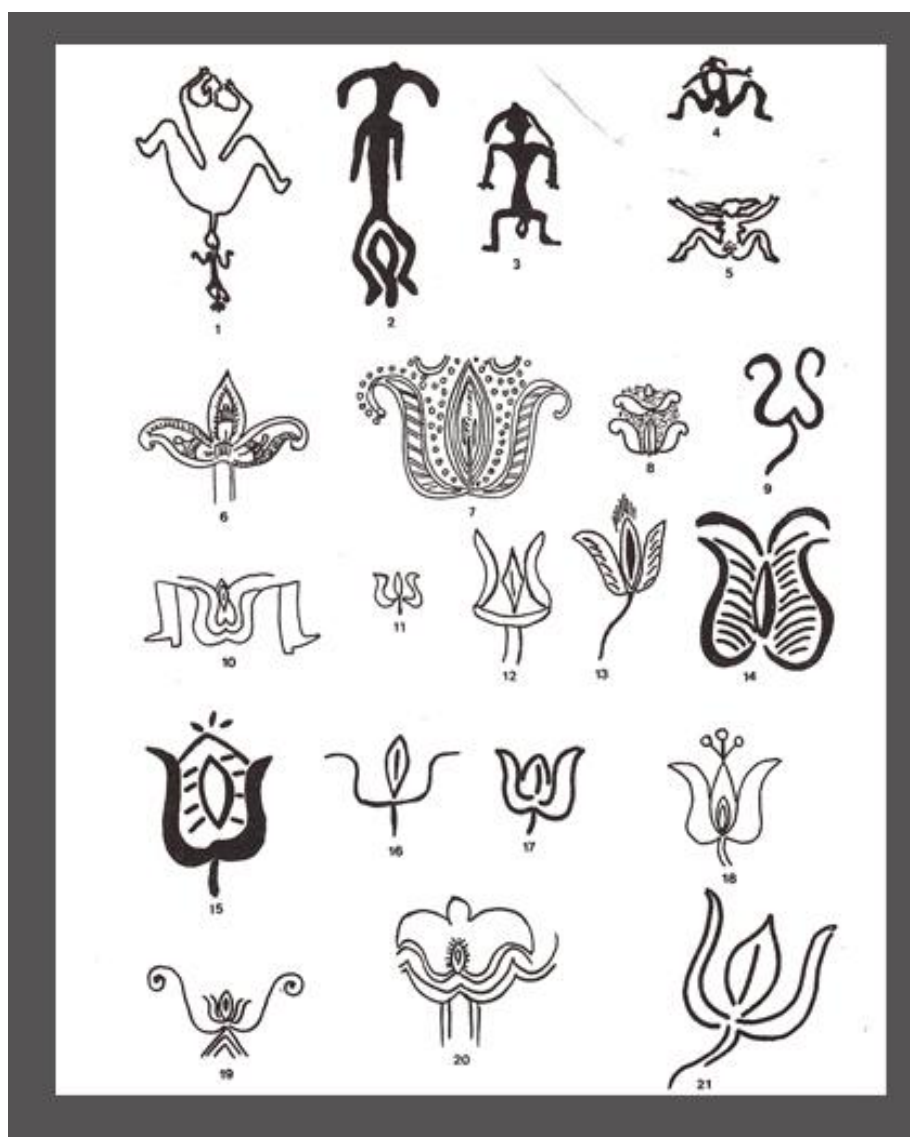
4. ábra: Moldvai csángó és gyimesi keresztzemes hímek

5. ábra: Napszimbólumok honfoglalás-kori és mai népművészeti példái
(rozetta és svasztika)

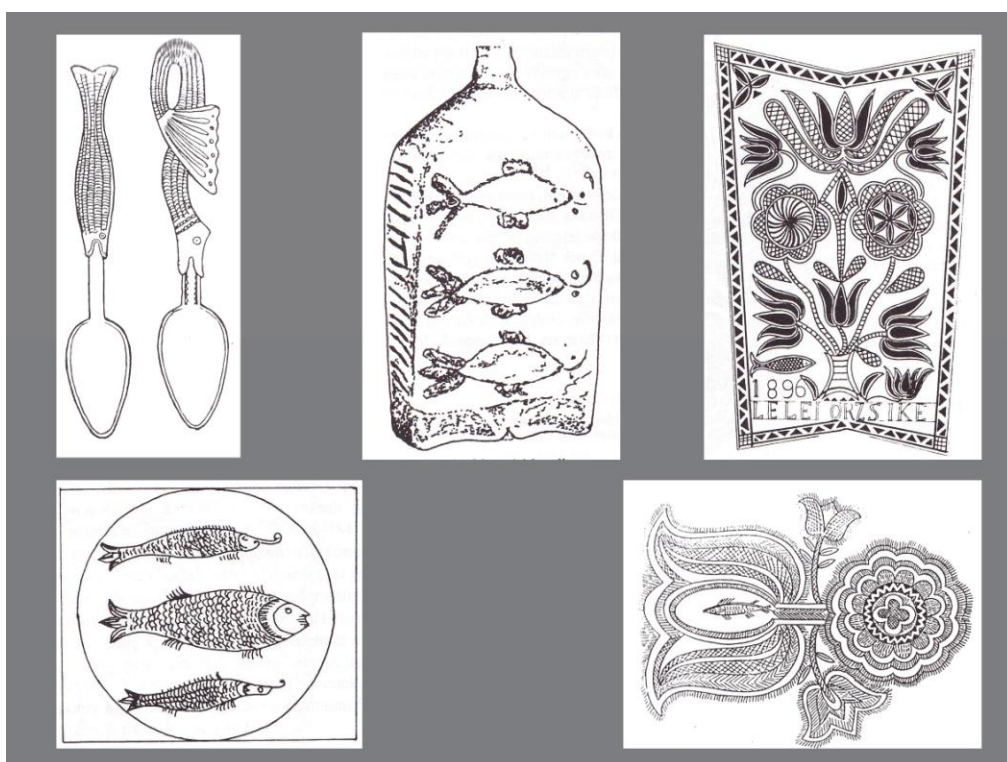
6. ábra: Tejúttrajzolatok

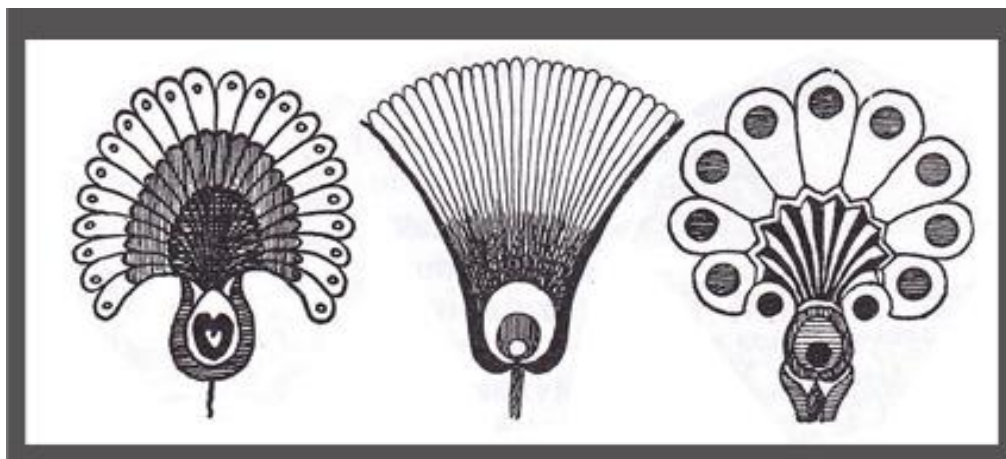
7. ábra: A tulipánmotívum kialakulása

8. ábra: Tulipán és szív, mint női és férfi szimbólumok

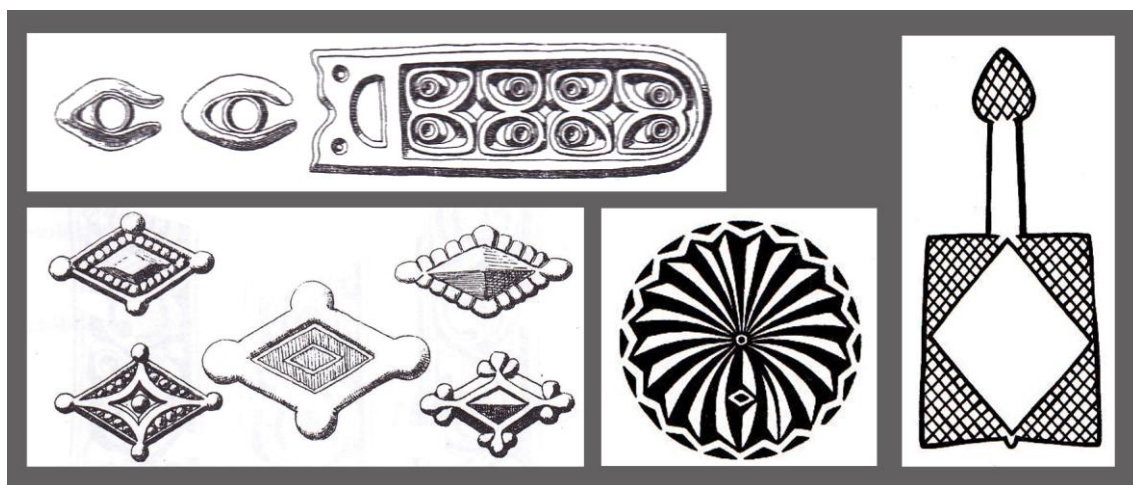
9. ábra: Hal, a hal és a tulipán kapcsolata

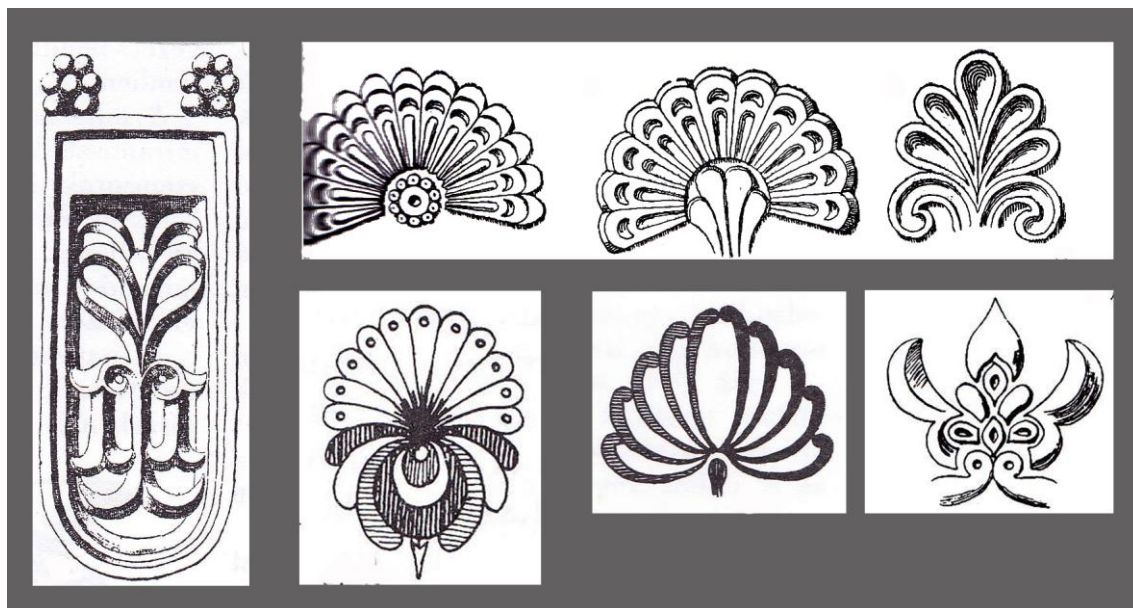
10. ábra: Pávatollas motívumok subáról és mellrevalóról

11. ábra: A sas motívum változatai különböző népi tárgyakon

12. ábra: Szem-és rombusz alakok honfoglalás-kori és későbbi népművészeti változatai

13. ábra: Csokor és legyezőpálmák hun-avar és népművészeti változatai, szemalak és palmetta csoportosítások

14. ábra: Életfa, Istenfa ábrázolások és a virágtő motívum kialakulása

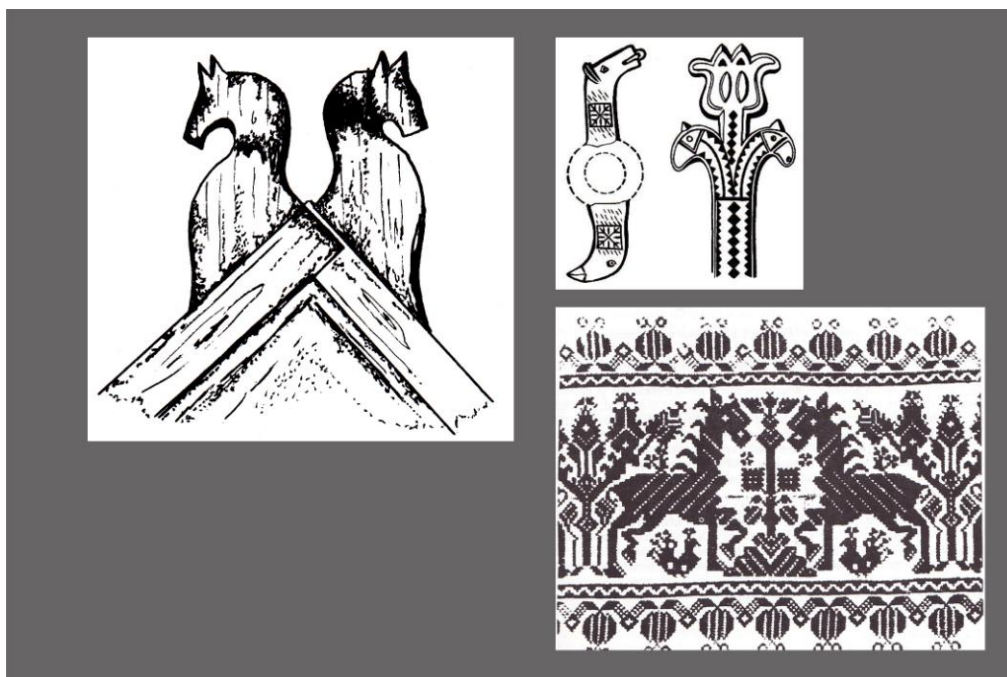
15. ábra: Papirusz, pálma és istenfa alakok 20. századi szűrőkön

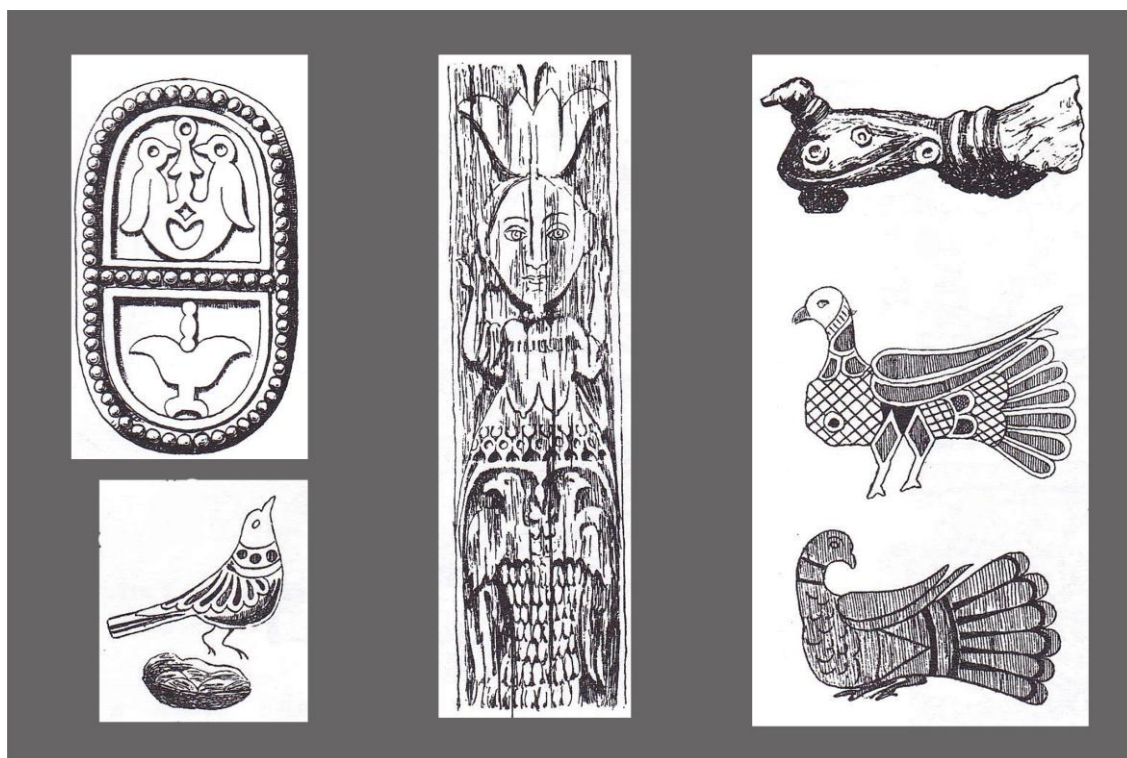
16. ábra: Több-szemhéjas polip és liliomalakok a 20. századi ornamentikában

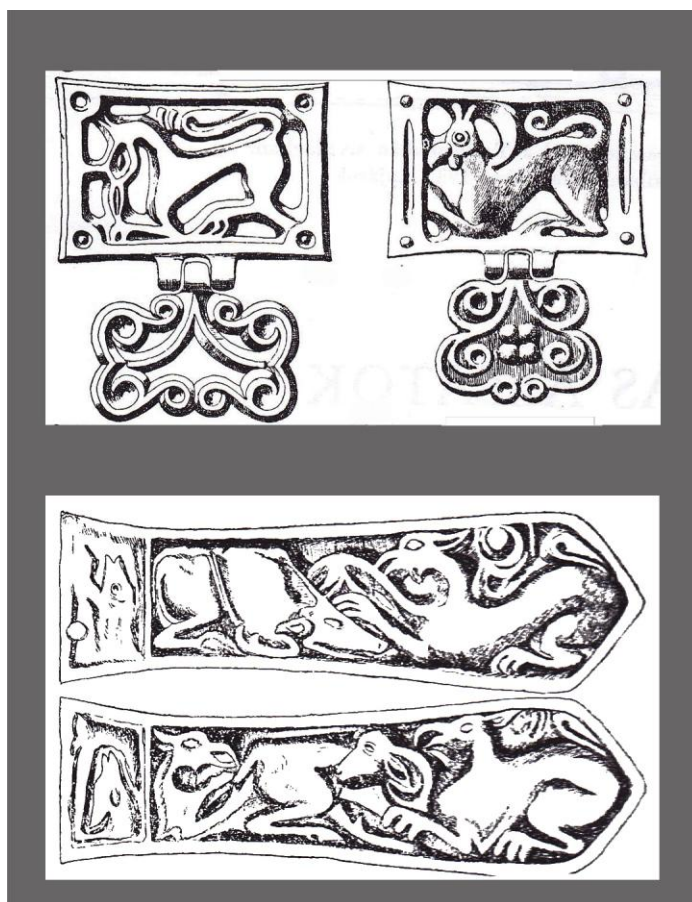
17. Szarvas-ábrázolások népművészeti tárgyakon

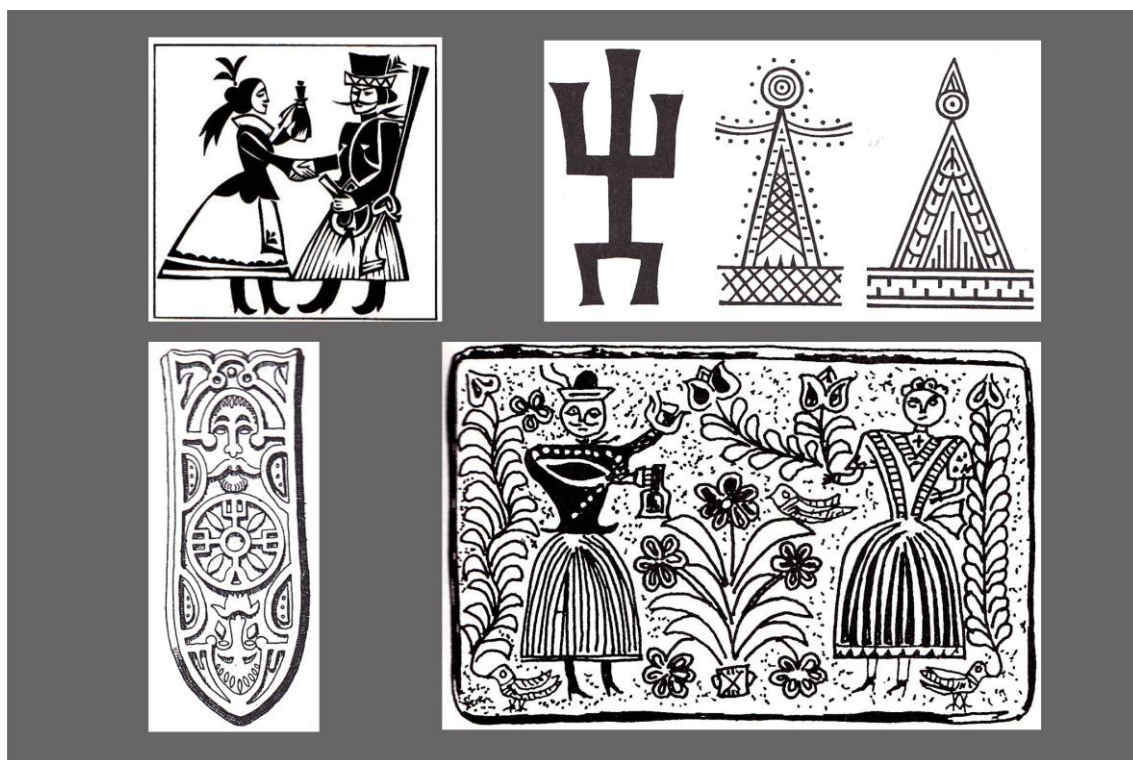
18. Ló ábrázolások

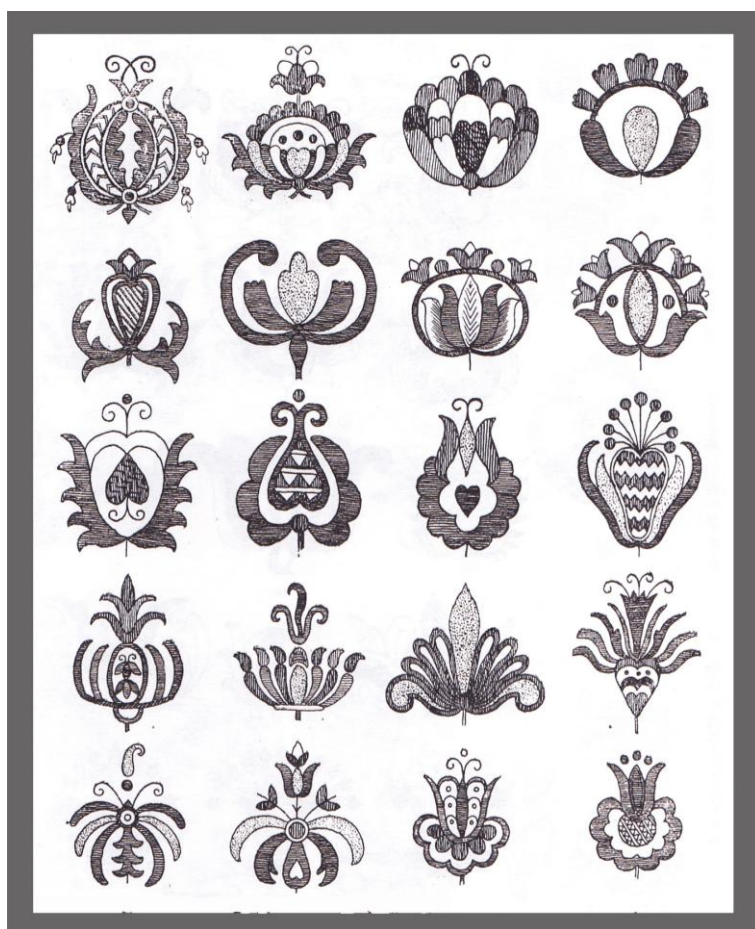
19. Galamb ábrázolások a bronzkortól napjainkig

20. Griff-és állatküzdelmek honfoglalás-kori övcsatokon

21. Emberábrázolások

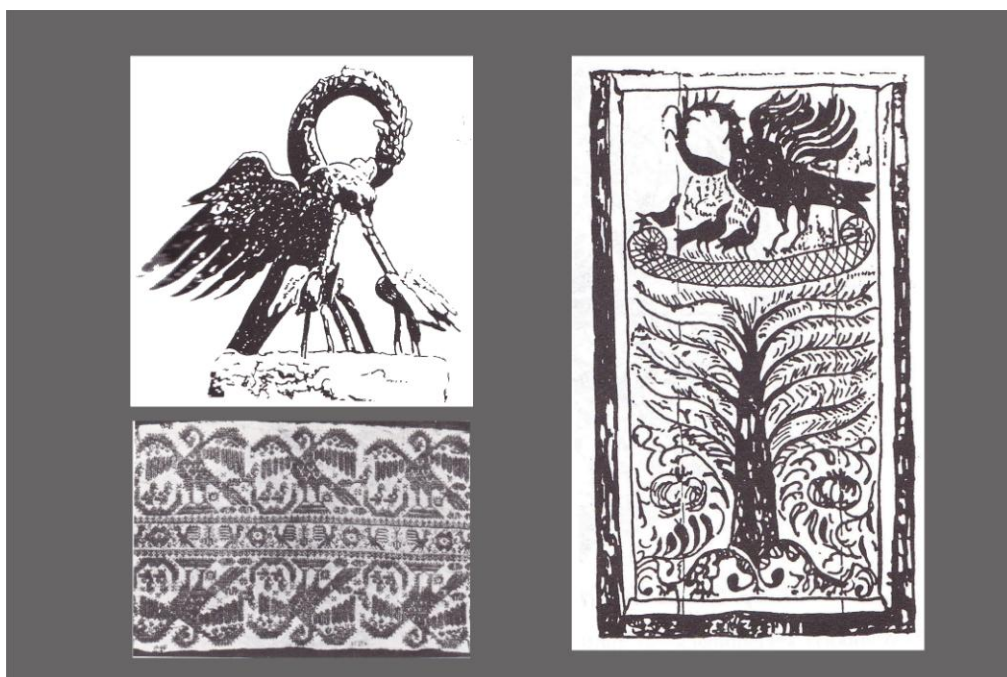
22. ábra: A palmetta reneszánszkori alakjai

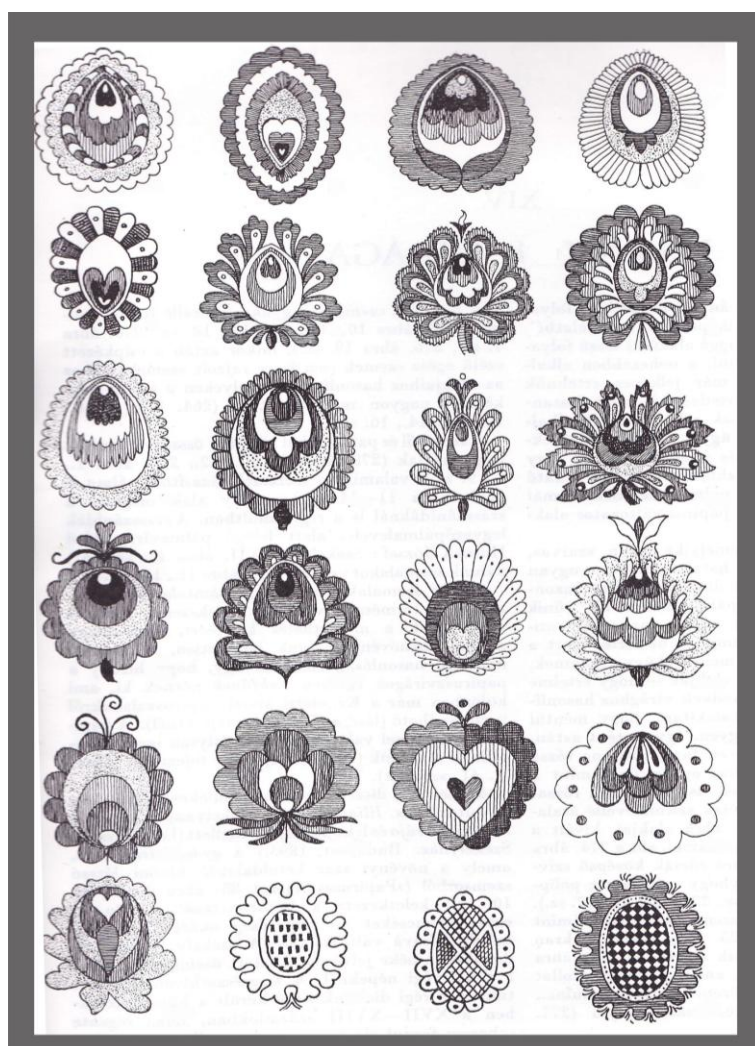
23. ábra: Reneszánsz olaszorsós ábrázolások

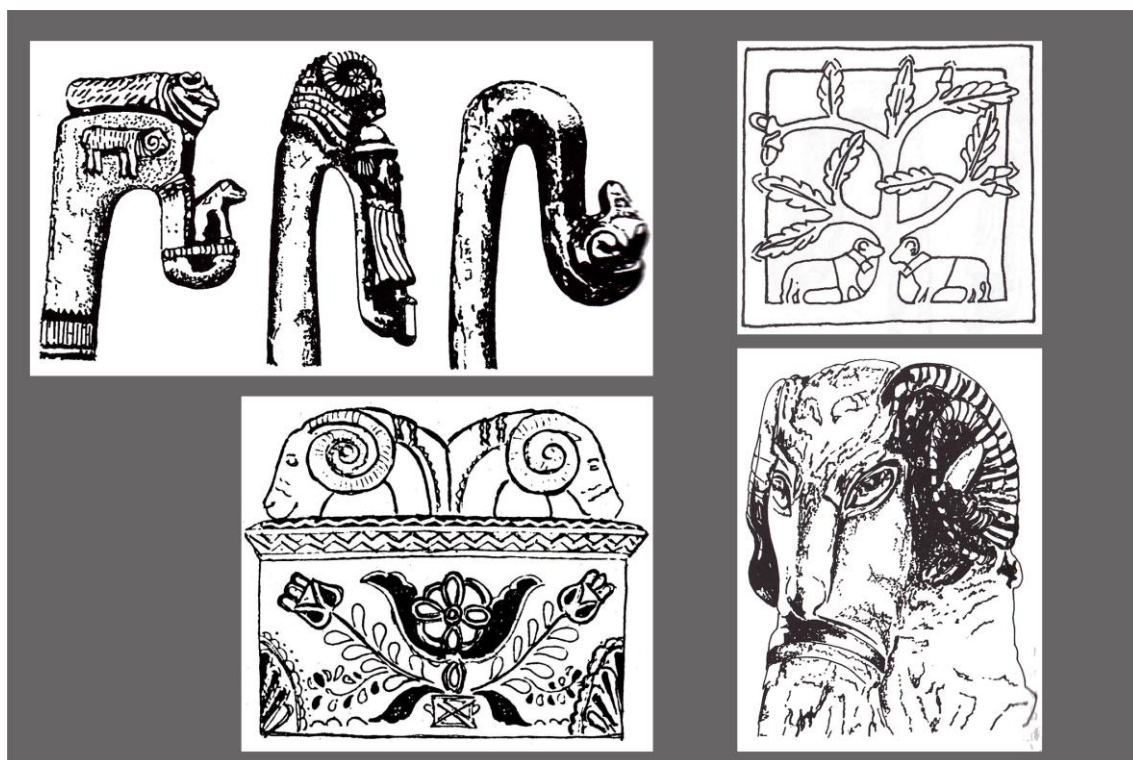
24. ábra: Madárábrázolás habán kerámián

25. ábra: Pelikán templomi berendezési tárgyakon

26. ábra: 20. századi virágalkok

27. ábra: Kos-ábrázolások

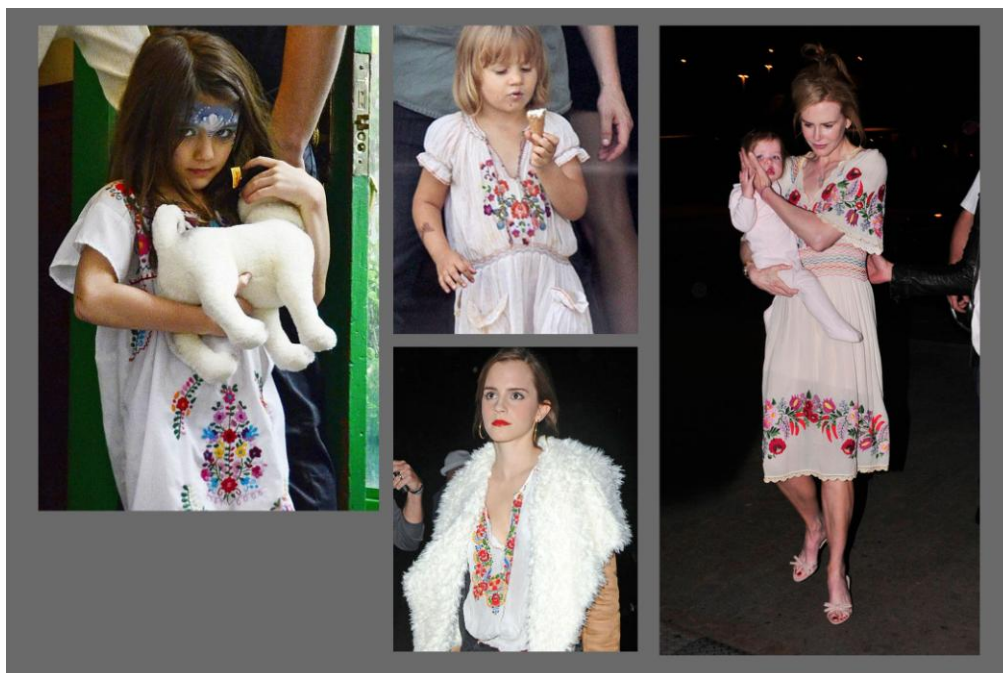
28. ábra: Iparművészet- Zsolnay kerámiák

29. ábra: Kalotaszegi varrottasok

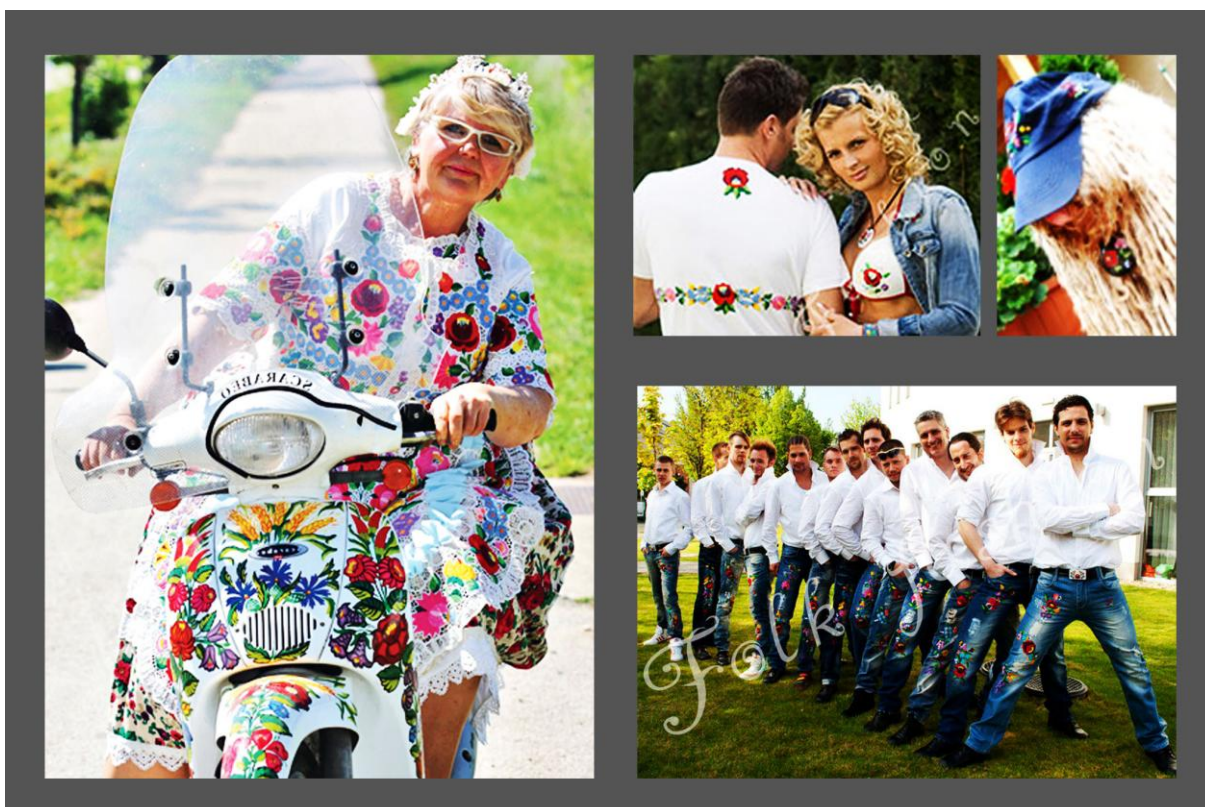
30. ábra: A matyóminta Forma-1-es pilótaruhákon és futballkesztyűn

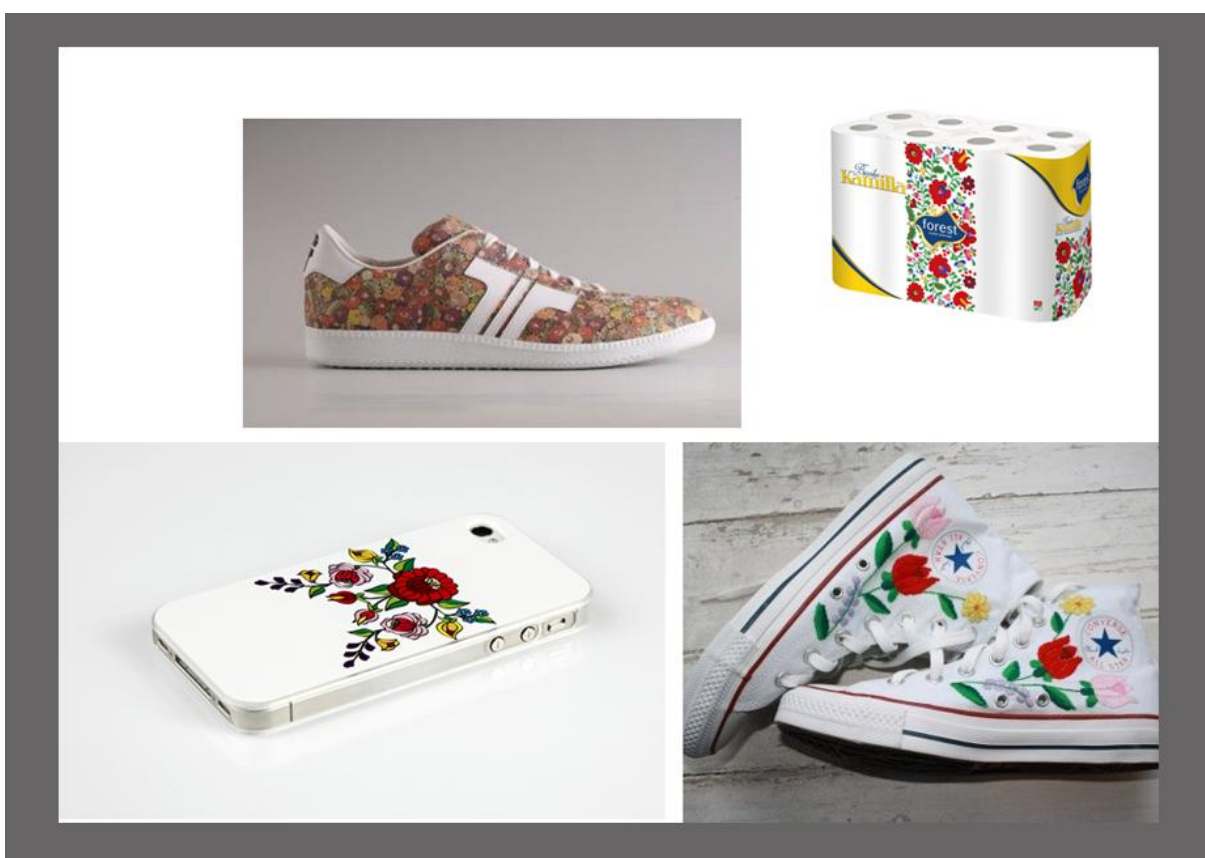
31. ábra: A matyó minta amerikai sztárok ruháin

32. ábra: A Matyodesign termékei

33. ábra: Szabó Éva, iparművész és a Folkfashion termékei

34. ábra: A matyó minta egyéb termékeken